BORMSVERKIEZING EN COMPROMIS DES BELGES

Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen

door

Lode WILS

Gewoon hoogleraar aan de Katolieke Universiteit te Leuven (1)

Op 9 december 1928 greep in Antwerpen een tussentijdse verkiezing plaats voor de opvolging van een overleden liberaal volksvertegenwoordiger. Met een grote meerderheid werd de kandidaat van de frontpartij gekozen, de ter dood veroordeelde aktivist August Borms die nog in de gevangenis zat opgesloten. Naar het oordeel van de historici van de Vlaamse beweging was het een "verbluffende donderslag" die, samen met de vlaams-nationalistische overwinning in de algemene verkiezingen van mei 1929, een keerpunt inluidde in de regeringspolitiek inzake het taalvraagstuk (2). Voor de eerste maal besliste de regering dat zij een oplossing terzake moest voorstellen, en wel met erkenning van de eentaligheid van Vlaanderen. De taalwetten van 1930 en 1932 kwamen daaruit voort.

Hoe was het onverwachte sukses van Borms te verklaren ? Was het wel zo onverwacht ? En welke was precies zijn weerslag, m.a.w., welke invloed oefende het uit op de regering ? In hoever hebben andere faktoren bijgedragen tot haar koerswijziging, zoals de houding van de traditionele partijen, vooral die van de Belgische Werkliedenpartij die in maart 1929 het *Compromis des Belges* sloot ? Voor het beantwoorden van deze vragen is het nodig de

(1) In dit artikel werden gegevens verwerkt uit diverse seminarie-oefeningen die de auteur tijdens de jongste jaren heeft geleid aan de K.U.L. De deelnemers aan deze oefeningen hebben dus bijgedragen tot deze studie.

(2) M. BASSE, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, II, Gent 1933, blz. 196-205; L. PICARD, *Geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging*, II, Antwerpen 1959, blz. 301; A.W. WILLEMSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht 1969, blz. 230-231 en 249-250. Het krachtigst drukte H.J. ELIAS zich uit in *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, Antwerpen 1969, II, blz. 198-199 en III, blz. 9-10.

Bormsverkiezing te plaatsen in haar kader, de behandeling van een taalwet op het leger in 1928, de beweging voor amnestie die leidde tot de genadewet van 19 januari 1929, en de houding van de B.W.P. tegenover de taalwetgeving in het algemeen. Deze studie zal ook inzicht geven in de werking van het wetgevend mechanisme.

I. DE AMNESTIE ONGUNSTIG ONTHAALD IN DE KAMERAFDELINGEN

Vanaf einde 1923 was er in het Vlaamse land een beweging op gang gekomen voor het verlenen van amnestie aan de veroordeelden wegens oorlogsmisdrijven (3). Vooral van vlaams-nationalistische zijde werd de agitatie gevoerd, met het oog op de aktivisten en met als symbool de ter dood veroordeelde Dr. August Borms, die een voorwaardelijke invrijheidstelling weigerde. De beweging vond aanhang bij vlaamsgezinden van alle partijen, en bij socialisten die haar ruimer stelden om er o.a. ook de soldaten van te laten genieten die veroordelingen hadden opgelopen.

Op 9 december 1926 werd een "wetsvoorstel tot verlening van amnestie voor sommige misdaden en wanbedrijven, gepleegd tegen de veiligheid van de staat" neergelegd door Frans Van Cauwelaert (kat., Antwerpen) met vier andere volksvertegenwoordigers uit de drie traditionele partijen : Soudan (soc., Oudenaarde), Boedt (lib., Brugge), Somerhausen (soc., Verviers, hoewel Brusselaar en vanaf 1929 gekozen voor Brussel) en Van Isacker (kat., Mechelen). In de memorie van toelichting schreef Van Cauwelaert dat het de ondertekenaars te doen was om de *politieke* veroordeelden, meer bepaald de aktivisten, die hadden gehandeld uit een "blind idealisme". Hij wees erop dat er een grote ongelijkheid bestond tussen de vonnissen die waren geveld kort na de wapenstilstand, en de veel mildere die later waren uitgesproken. In het Vlaamse land was het uitblijven van amnestie een onderdeel geworden van een algemene Vlaamse ontevredenheid; het was nu te laat voor halve maatregelen die enkele jaren tevoren normaal zouden geacht zijn. Het wetsvoorstel voorzag in amnestie voor al degenen die waren veroordeeld om in oorlogstijd de nationale instellingen te hebben aangetast, ook indien ze bovendien wegens hulp aan de vijand of verklikking waren gestraft; voor degenen die alleen op een van die laatste gronden waren vervolgd, gold de amnestie indien ze tot niet meer dan drie jaar hechtenis waren veroordeeld (4).

(3) H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 177-199.
(4) *Documents parlementaires, Chambre*, 1926-1927, nr. 53.

Het voorstel Van Cauwelaert was tot stand gekomen na besprekingen in de Katolieke Vlaamse Kamergroep. Er had daar geen eensgezindheid bestaan om amnestie te verlenen aan aktivisten die, zoals Borms, ook wegens verklikking waren veroordeeld, evenmin aan verspieders en aan degenen die hulp hadden verleend bij wegvoeringen door de vijand. De meerderheid had er toch Van Cauwelaert gevolgd (5). Uit dit debat bleek al hoe ingewikkeld het vraagstuk was. In de vlaamsgezinde middens bestond een ruim begrip voor de "louter politieke fouten" van de aktivisten, maar die hadden in feite aanleiding gegeven tot het broodroven of zelfs het aanhouden van ambtenaren die niet wilden meewerken aan de administratieve scheiding, tot de deportatie van magistraten die waren opgetreden tegen de Raad van Vlaanderen, tot "verklikking" dus. Nog tien jaar na de wapenstilstand was het probleem emotioneel sterk geladen. Als zelfs heel wat leden van de Katolieke Vlaamse Kamergroep het voorstel overdreven vonden, hoe zouden dan de andere partijen reageren, de Walen en de franstalige Brusselaars ?

Het was dan niet te verwonderen dat het wetsvoorstel geen gunstig onthaal kreeg in de afdelingen van de Kamer, zoals bleek uit de samenstelling van de centrale afdeling. Die werd voorgezeten door de kamervoorzitter Thibaut (kat., Dendermonde), en bestond verder uit drie Waalse socialisten : Destrée en Souplit (Charleroi) en Merlot (Luik); en drie Vlaamse katolieken : Van Dievoet (Brussel), Van de Vyvere (Roeselare-Tielt) en Jan Van den Eynde (Brussel). Deze laatste zou tenslotte worden bereid gevonden om op te treden als verslaggever. Er waren dus geen liberale leden, maar de onbetwiste leider van de liberale partij, P. Hymans, verzette zich op 31 mei 1927 als minister van Justitie tegen amnestie (6).

Het verslag van de centrale afdeling werd op 8 maart 1928 bij de Kamer neergelegd. Het begon met een entoesiast pleidooi voor amnestie (7), maar ging in feite veel minder ver dan het wetsvoorstel Van Cauwelaert. Dit was verminkt door de uitsluiting van degenen die ook wegens hulp aan de vijand of wegens verklikking waren gestraft. En in die vorm was het slechts goedgekeurd met vier stemmen tegen drie. Vermoedelijk waren de vier Vlaamse katolieken

(5) Zie H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 189.
(6) H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 192.
(7) Het vermeldde : "C'est par centaines que les voeux pour l'amnistie, votés par les conseils communaux du pays flamand, - Katholiek Vlaamsch Verbond, V.O.S., etc. - sont parvenus au bureau de la Chambre"; de provincieraden van Antwerpen, Limburg en West-Vlaanderen hadden moties goedgekeurd in die zin. H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 186, gaat verder wanneer hij spreekt van "de vier provinciale raden van het Vlaamse land" en "honderden gemeenteraden".

frontaal gebotst tegen de drie Waalse socialisten. Destrée en Merlot hadden een minderheidsnota toegevoegd, volgens welke er geen amnestie kon worden verleend (zelfs aan de louter-politieke veroordeelden dus), maar alleen een kwijtschelding van straffen zonder teruggave van politieke rechten (8). De onenigheid was in de hand gewerkt doordat de B.W.P. in november 1927 de eerste, drieledige regering-Jaspar had verlaten omwille van een meningsverschil over de duur van de legerdienst. Ze voerde een scherpe oppositie, met obstruktie in het parlement, zodat in september 1928 zelfs de budgetten nog niet waren goedgekeurd en er nog voorlopige twaalfden moesten toegekend worden (9).

II. UITSTEL OM DE LIBERALEN TE KUNNEN OVERHALEN

De tweede regering-Jaspar was samengesteld uit de katolieken Jaspar (eerste-minister en Koloniën, volksvertegenwoordiger voor Luik, hoewel Brusselaar), Carnoy (Binnenlandse zaken, senator Brussel, Ned.), Houtart (Financiën, senator Doornik-Ath), Baels (Openbare Werken, volksvertegenwoordiger Veurne-Diksmuide-Oostende), Heyman (Nijverheid, Arbeid en Sociale Voorzorg, volksvertegenwoordiger St.-Niklaas), baron de Broqueville (Landsverdediging, gekoöpteerd senator afkomstig van het Turnhoutse); en de liberalen Hymans (Buitenlandse Zaken, volksvertegenwoordiger Brussel, Frans), Vauthier (Kunsten en Wetenschappen, franst. Brusselaar, gekoöpteerd senator), Janson (Justitie, volksvertegenwoordiger Doornik-Ath, hoewel Brusselaar), graaf Lippens (Spoorwegen en P.T.T., senator Gent-Eeklo).
In de notulen van de kabinetsraad (10) wordt het wetsvoorstel op de amnestie voor de eerste maal vermeld op 4 juni 1928. De eerste-minister verklaarde dat het niet op de dagorde van de Kamer kon geplaatst worden, zoals Van Cauwelaert trachtte te bekomen, omdat de regering nog de twee nieuwe legerwetten wilde laten

(8) *Documents parlementaires, Chambre*, 1927-1928, nr. 143.
(9) Van Cauwelaert verklaarde op 20 september 1928 dat partijbelangen en de regeringswijziging de meningsverschillen in de centrale afdeling vergroot hadden; *Ann. Parl.*, blz. 2497.
(10) In de bibliotheek van de Balie van Kortrijk berust een getypt exemplaar van de "Procès-Verbaux du Conseil des Ministres", van 21 mei 1926 tot 30 december 1930. Elk verslag is ondertekend door de eerste-minister Jaspar en de sekretaris van de ministerraad Léon Helbig de Balzac (het kabinetshoofd van de eerste-minister). Al onze mededelingen over de besprekingen in de kabinetsraad steunen op deze notulen.

goedkeuren. Maar Heyman bracht "de beloften van de regering" in herinnering, die al gedaan waren vóórdat de legerwetten op de agenda stonden; mondelinge beloften blijkbaar, die noch in de regeringsverklaring, noch in de notulen van de ministerraad waren opgenomen. Daarom stelde Jaspar voor dat de regering een ontwerp zou neerleggen bij het einde van de zittijd, dat zou worden behandeld door de Kamer bij het begin van de volgende.

De Kamer verwierp op 12 juli een motie van C. Huysmans (soc., Antwerpen) om over te gaan tot de bespreking van het amnestievoorstel, en dus de legerwetten te verdagen. Een motie Van Cauwelaert werd aangenomen, volgens welke de amnestie zou worden behandeld onmiddellijk na de legerwetten. Die werden pas goedgekeurd op 14 september.

De dag daarvóór kwam de kabinetsraad in buitengewone vergadering bijeen om het vraagstuk te onderzoeken. Jaspar stelde voor om in de Kamer onmiddellijk over te gaan tot de bespreking van het amnestie-voorstel, zoals de meerderheid beslist had en zoals Van Cauwelaert vroeg; ook al waren de parlementariërs uitgeput door het debat over de legerwet. Janson en Hymans vroegen uitstel namens "de Walen" of "de liberalen", twee begrippen die mekaar in hun mond schenen te dekken, zoals in de notulen met "de Vlamingen", "de Vlaamse groep" en dergelijke, de *katolieke* Vlamingen bedoeld werden (11). De Walen of liberalen dus, hadden al "heel zware offers" moeten brengen inzake de legerwet, en moesten daarom gespaard worden tot in november. De minister van Justitie, Janson, deelde zijn ontwerp mee, dat door de raad werd goedgekeurd. Er werd beslist het uitstellen van de openbare bespreking af te dwingen door het stellen van de vertrouwenskwestie. Janson stelde ook voor om onmiddellijk door een genadebesluit de straf van Borms terug te brengen tot 20 jaar, zodat hij in voorlopige vrijheid zou kunnen gesteld worden na de goedkeuring van de genadewet. Ondanks ondersteuning door Jaspar en Vauthier krabbelde hij terug, toen Hymans zich daartegen bleef verzetten en staande hield dat "il faut, au préalable, créer une atmosphère favorable et préparer l'opinion par la presse".

De regering ging in haar voorstel (12) verder dan de meerderheid van de centrale afdeling, door opnieuw al de politieke veroordeelden

(11) Op 6 november sprak H. Vos (front, Antwerpen) in de Kamer over "Van Cauwelaert... de vertegenwoordiger van de Vlaamse groep", en bedoelde duidelijk de katholieke Vlaamse kamerfraktie; *Ann. Parl.*, blz. 2514.
(12) Het werd niet opgenomen in de notulen van de kabinetsraad, maar we kennen het door de bespreking ervan in de Kamer op 19 september 1929 door Van Cauwelaert en Janson; *Ann. Parl.*, blz. 2486-2489.

te begunstigen, ook degenen die bovendien wegens verklikking of hulp aan de vijand waren gestraft. Maar minder ver doordat ze geen amnestie maar verjaring voorzag, zoals de socialistische minderheidsnota, en bovendien beperkt tot de veroordeelden tot maximum tien jaar. Voor de zwaardere gevallen zou de kamer van inbeschuldigingstelling de straf tot 10 jaar kunnen herleiden, zodat de verjaring zou spelen. Vele vluchtelingen zouden dus kunnen terugkeren in het land, maar zonder politieke rechten.

Op de wekelijkse kabinetsraad van 18 september werd het vraagstuk opnieuw besproken. Jaspar deelde mee dat Van Cauwelaert het uitstel had geweigerd en dat "de Vlaamse leden" het regeringsontwerp als onvoldoende hadden afgewezen; daarom was het nog niet neergelegd. Nochtans meende hij dat "de Vlaamse groep zich zou aansluiten bij een voorstel dat de teruggave van de politieke rechten aan de veroordeelden uitsloot", een mogelijkheid die Heyman op 13 september al had naar voor gebracht. De stemming van het voorstel-Van Cauwelaert zou het ontslag van de liberale ministers meebrengen, aldus Jaspar. Minister van Justitie Janson deelde mee dat Van de Vyvere, een van de meerderheidsleden der centrale afdeling, het regeringsontwerp zou overnemen, maar het amenderen om de beperking tot tien jaar te doen wegvallen. Een bespreking in kommissie noemde Jaspar daarom noodzakelijk. Er werd overeengekomen dat de openbare behandeling in de Kamer op 6 november zou beginnen.

Gezien de beslissing van de Kamer van 12 juli, was een begin van openbaar debat op 19 en 20 september toch niet te ontwijken. Het liep vooral over het regeringsplan, dat zopas in de vorm van amendementen was neergelegd. Van Cauwelaert oordeelde dat het niet ver genoeg ging. Minister Janson zette zijn plan uiteen. Van de honderd tegensprekelijk veroordeelden bevond zich alleen Borms nog in de gevangenis, en de regering zou zijn geval herzien indien het parlement de genadewet aannam. Van de 161 bij verstek veroordeelden die nog in het buitenland leefden, zouden een honderdtal van de wet kunnen genieten; de anderen, meestal leden van de Raad van Vlaanderen, konden zich laten beoordelen door de rechtbanken. De regering was bereid om haar voorstel te laten wijzigen door een kommissie, b.v. in de zin van het subamendement Van de Vyvere. Maar amnestie, dus herstel in de politieke rechten, was onaanvaardbaar.

Van franstalige katolieke zijde betoogde Wauwermans (Brussel) dat de aktivisten genade maar geen amnestie verdienden, en vroeg de verzending naar een kommissie. Bij monde van Janson vroeg de regering formeel die verzending, die ondanks het verzet van de

oppositie werd toegestaan (13). De Kamer werd verdaagd tot 6 november, zodat ze nog tijdens de zittijd van 1927-1928 het debat zou hervatten.

Zo stond bij het einde van dit tweede bedrijf, op 20 september 1928, alles nog op losse schroeven. Elk van de drie traditionele partijen had een verschillende houding aangenomen, hoewel er bij geen enkele eensgezindheid bestond, ook in de socialistische niet zoals Destrée in de Kamer had toegegeven, ook in de Katolieke Vlaamse Kamergroep niet. Minister Janson had zowel in de kabinetsraad als in het parlement laten horen dat hij tot een verruiming van zijn voorgestelde genademaatregelen bereid was (mits hij uitstel kreeg om er zijn partijgenoten op voor te bereiden). Er bestond alleen een ruime instemming mee dat er "iets" moest gedaan worden. Maar de regering was van oordeel dat dit niet kon gaan tot een amnestie met herstel in de politieke rechten, zoals het voorstel-Van Cauwelaert inhield, en de liberale ministers maakten daar een kabinetskwestie van. Van Cauwelaert had op 20 september in de Kamer verklaard dat er daar een meerderheid voor amnestie gewonnen was, en daarop had Jaspar hem beloofd dat de regering het parlement zou vrij laten, indien in de bijzondere kommissie geen nationale eensgezindheid tot stand zou komen. Maar het ene was al zo twijfelachtig als het andere !

III. DE BIJZONDERE KOMMISSIE VERDRINKT DE VIS

De bijzondere kommissie die moest trachten een nationale eensgezindheid te bereiken, was de vroegere centrale afdeling die werd uitgebreid met de socialist Huysmans, de liberalen Kreglinger (Antwerpen, franstalig) en Pierco (Hoei-Borgworm), en de katoliek Renkin (Brussel, franstalig). Ze liet een "aanvullend verslag" opstellen door Van den Eynde en Van Dievoet, in feite door deze laatste. Dat kwam midden oktober gereed (14). Omdat Kreglinger ziek was, stond Pierco in feite alleen als liberaal. De kommissie stelde

(13) De Katolieke Vlaamse Kamergroep had zich daarbij in haar vergadering van dezelfde dag, 20 september, neergelegd. Heyman had er beweerd dat "de Vlaamse ministers" in de ministerraad het standpunt van de groep verdedigd hadden; H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 196. Het beginsel van amnestie hadden ze echter niet verdedigd blijkens de notulen, en daar ging het voor de meerderheid van de Kamergroep juist om.

(14) Zie het verslag in *Documents Parlementaires*, nr. 329. Minister Janson verklaarde in de kabinetsraad van 16 oktober dat hij een exemplaar ontvangen had, en in die van 18 oktober dat het verslag zopas gepubliceerd was.

voor de begrippen amnestie en verjaring te vervangen door de "uitdoving", waarbij de straffen onherroepelijk maar vervallen werden verklaard. Bij eenparigheid nam ze het amendement-Van de Vyvere bij het regeringsvoorstel aan, om deze uitdoving niet te beperken tot de veroordelingen tot maximum tien jaar.

Maar dan begonnen de partijentegenstellingen opnieuw. "Zekere leden van de kommissie", volgens het verslag, in feite de socialisten, poneerden dat de aktivisten niet konden worden begunstigd boven veehandelaars die aan de bezetter geleverd hadden, arbeiders die ervoor gewerkt hadden, ambtenaren die in dienst gebleven waren en die wegens hun rapporten als verklikkers waren veroordeeld. De kommissie was die idee bijgetreden, nadat eerst Renkin zich akkoord had verklaard (15). Dan wilde ze ook de gestrafte soldaten, deserteurs en dienstweigeraars van de uitdoving laten genieten. Dit laatste was weer van Vlaamse katolieke zijde gewenst, waar men de militairen toch niet wilde achterstellen bij handelaars en verklikkers.

De Vlaamse katolieken in de kommissie hadden tevergeefs voorgesteld dat alleen de *politieke* veroordeelden (de aktivisten in feite) automatisch van de uitdoving zouden genieten, en dat voor de anderen de uitdoving individueel zou kunnen uitgebreid worden door de regering, naar analogie met het genaderecht. Op die manier zou kunnen vermeden worden dat onwaardigen zouden begunstigd worden; Van Dievoet argumenteerde bovendien dat alleen de aktivisten een probleem vormden dat voor de bedaring van de gemoederen kollektief moest opgelost worden, terwijl het geval van handelaars en dergelijken enkel een zaak van individuele klementie uitmaakte. Maar de socialisten hadden het been stijf gehouden, en tenslotte had de kommissie het omgekeerde voorgesteld : de wet zou

(15) Op 7 november verklaarde Merlot in de Kamer : in de kommissie hebben vijf klerikale Vlamingen (daar was dan Renkin bijgeteld) het voorstel verworpen van drie socialisten, Huysmans, Destrée en ik, om alle veroordeelden (de aktivisten en de anderen) op gelijke voet te stellen; dat had ik al in de centrale afdeling verdedigd; *Ann. Parl.*, blz. 2523 (Souplit schijnt, zoals in de centrale afdeling, afwezig te zijn gebleven). In de kabinetsraad van 3 oktober had Janson uiteengezet dat "la conception de M. Van Dievoet (de verslaggever) va très loin, puisqu'elle étend le bénéfice des mesures de clémence aux trafiquants. M. Van Dievoet partage ainsi l'avis de M. Destrée, auquel s'est rallié M. Renkin". In de kabinetsraad van 18 oktober meende Jaspar : "M. Destrée et aussi M. Renkin s'intéressent à quelques cas particuliers". Van Vlaamse katolieke zijde was men helemaal niet opgetogen over een gelijkstelling van handelaars en dergelijke met de aktivisten. Ook Huysmans schreef in *Le Peuple* dat het zijn Waalse partijgenoten waren die met de gelijkstelling voor de dag waren gekomen, tegen zijn zin; zie verklaringen van Fieullien op 8 november; *Ann. Parl.*, blz. 2536-2537.

alle veroordelingen uitdoven, behalve die van degenen die door de regering als onwaardig zouden worden uitgezonderd. Dat was een zware juridische anomalie, wat de verslaggever Van Dievoet niet zou ontkennen (16). Minister Janson zou betogen dat het strijdig was met de scheiding van de machten dat de regering, i.p.v. het genaderecht uit te oefenen, individuele gevallen zou moeten uitsluiten van de uitdoving; en zulks zonder dat de betrokkenen zich zouden kunnen verdedigen, vermits het veelal vluchtelingen waren die bij verstek waren veroordeeld (17).

Door dat voorstel erdoor te drukken hadden de socialisten hun eigen verdeeldheid omzeild en de moeilijkheden verschoven naar de regering. Huysmans en anderen van hun Vlaamse partijgenoten stonden amnestie aan de aktivisten voor, die bij hun Waalse kameraden niet in de smaak viel. Men verdronk die nu in een veel groter geheel, en droeg aan de regering de verantwoordelijkheid op om ervoor te zorgen dat het niet te groot werd. De regering moest maar haar verantwoordelijkheid opnemen en haar populariteit riskeren, zou de Waal Piérard openlijk zeggen in de Kamer, nadat hij de aktivisten en de Vlaamse beweging had aangevallen (18). Huysmans zou aan zijn Antwerpse kiezers kunnen zeggen dat de socialisten amnestie hadden bewerkt, en Destrée en Merlot zouden aan de hunne in Charleroi en Luik kunnen vertellen dat het de schuld van de regering was als er aktivisten van genoten. Of als de regering er niet inliep, zou Huysmans de schuld op haar kunnen werpen dat er niets voor de aktivisten gedaan was.

De kommissie vermeed wel het woord amnestie en gebruikte dat van "uitdoving", maar voor degenen die oorspronkelijk tot niet meer dan tien jaar vrijheidsberoving veroordeeld waren, stelde ze in feite een volledige amnestie voor, met herstel in de burgerlijke en politieke rechten, en schrapping van de veroordeling uit het gerechtelijk dossier. Deze bepaling en het geheel van het voorstel, keurde ze goed met 7 stemmen tegen 1 (op 11 leden). De tegenstemmer was de liberaal Pierco, en onder de afwezigen was de enige andere liberaal, de zieke Kreglinger die op 2 november zou overlijden. Zo had de kommissie niet het doel bereikt dat de regering haar gesteld had, het verzoenen van de standpunten der drie traditionele partijen (19). Ook op dit punt hadden de socialisten hun doel niet uit het oog verloren, namelijk het verscherpen van de tegenstellingen in de

(16) Zie voor deze alinea verklaringen van Van Dievoet in de Kamer, 7 nov. 1928; *Ann. Parl.*, blz. 2521-2523.
(17) 6 nov.; *Ann. Parl.*, blz. 2507-2508.
(18) 8 nov.; *Ann. Parl.*, blz. 2534-2536.
(19) Verklaring Jaspar in de kabinetsraad van 23 oktober 1928.

regeringskoalitie door haar twee extremen tegen elkaar op te zetten : de vlaamsgezinde katolieken en de franstalige liberalen (20).

In elk geval zat de regering verveeld met de grote uitbreiding die de kommissie had gegeven aan de misdrijven die zouden worden "uitgedoofd". Ze verwierp bovendien als ongrondwettelijk het voorstel dat zij, i.p.v. het genaderecht te hanteren, juist een lijst van onwaardigen zou moeten opstellen die van de wettelijke genade zouden worden uitgesloten. Ze had in september uitstel bedongen om de liberalen murw te kunnen maken voor grotere toegevingen. Dat was haar ook gelukt, er bestond nu een akkoord in haar schoot en tussen de regeringspartijen om de "uitdoving" voor alle politieke veroordeelden te laten gelden, tot de doodstraf inbegrepen. Maar intussen waren de bakens verzet door de bijzondere kommissie.

IV. REGERINGSTOEGEVINGEN, MAAR DE POLITIEKE RECHTEN ALS KNELPUNT

Minister Janson kon een aantal toegevingen doen aan de bijzondere kommissie, zonder dat die in de kabinetsraad tot meningsverschillen aanleiding gaven (21). Naast het aanvaarde sub-amendement Van de Vyvere diende hij regeringsamendementen in (22) die twee verruimingen inhielden vergeleken bij die van 19 september. Vooreerst werden naast de veroordeelde burgers, ook de militairen opgenomen die waren veroordeeld op politieke gronden (eventueel in samenloop met hulp aan de vijand), of wegens vrijwillige verminkingen; benevens de weerspannigen en de dienstweigeraars. Dit was vooral een toegeving aan de Vlaamse katolieken, die echter de opname van de deserteurs hadden moeten prijsgeven (23). Aan de socialistische bekommernis om de handelaars

(20) M. VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch Socialisme*, Antwerpen 1967, blz. 278.

(21) Vergaderingen van 16, 18, 23 en 30 oktober; er bestond geen betwisting over dat verklikkers en handelaars niet op gelijke voet konden gesteld worden met de aktivisten.

(22) *Documents Parlementaires, Chambre*,, 1927-1928, nr. 331. Dit dokument is niet gedateerd, maar nr. 332 betreft de vergadering van 6 november.

(23) In de kabinetsraad van 30 oktober verklaarde Janson dat de 18 nog opgesloten deserteurs "vraiment la lie" waren en dat het aantal voortvluchtigen onbekend was; indien er een maatregel voor hen zou moeten genomen worden, "il faudrait cependant la refuser à ceux qui désertèrent en suite d'un complot (cas De Schaepdrijver et consorts)". Op 7 november berichtte Jaspar dat hij een onderhoud had gehad met Van Cauwelaert, die zich bereid had verklaard om zich bij de regering te voegen inzake de uitsluiting van handelaars en deserteurs, hoewel dat laatste van zijn groep een offer vroeg, juist omwille van de overlopers naar het aktivisme.

en andere niet-politieke veroordeelden wegens hulp aan de vijand, niet in de kou te laten staan, werd slechts in mindere mate tegemoetgekomen. De amendementen voegden namelijk een tweede hoofdstuk toe aan het wetsvoorstel, waardoor de gevluchte veroordeelden van deze kategorieën verjaring van hun straf zouden kunnen uitlokken en individueel een beroep doen op genade, zonder dat ze zich daarvoor eerst moesten gevangen geven (24).

Het werkelijke knelpunt lag in de teruggave van de politieke rechten aan degenen die tot maximum tien jaar veroordeeld waren. Dat was niet alleen een voorstel van de kommissie, maar een eis van de Katolieke Vlaamse Kamergroep die een van de vleugels der regeringsmeerderheid vormde. En die eis werd radikaal afgewezen door de liberale koalitiepartner, terwijl er in de schoot van de kabinetsraad niemand persoonlijk voor gewonnen was.

Op 30 oktober verklaarde Jaspar in de kabinetsraad "que la surenchère à laquelle on a assisté depuis septembre est vraiment choquante. Il ne pourrait quant à lui, dit-il, admettre la restitution des droits politiques. Le devoir des membres du Gouvernement commande qu'ils votent avec le Ministre de la Justice. La déclaration que j'ai faite au cours de la dernière séance, dit M. Jaspar, ne me permet plus de poser la question de confiance devant la Chambre, mais je suis libre de me retirer si le Parlement prend une décision qui violente ma conscience". De raad ging bij eenparigheid akkoord met Carnoy, die vond dat het parlement daarover moest ingelicht worden; m.a.w., tegenover de meerderheidspartijen zou de kabinetskwestie wèl gesteld worden.

Intussen bleef men binnen en buiten de kabinetsraad druk onderhandelen tussen de regeringspartijen over een mogelijke transaktie : hetzij politieke rechten terug aan de veroordeelden tot vijf jaar i.p.v. tot tien, hetzij geen politieke rechten maar dan toch burgerlijke, of wat ook. Men vond geen kompromis omdat Van Cauwelaert en de liberalen elk op hun standpunt bleven.

Op 6 november vergaderde de Kamer opnieuw en besprak gedurende drie dagen de amnestie-kwestie. Janson somde op met hoeveel verruimingen de regering instemde. Na de goedkeuring van de genadewet zou ze bovendien Borms vrijlaten. Maar verder kon ze niet gaan. Behalve Borms waren er nog 39 burgers in hechtenis wegens oorlogsfeiten : ronselaars die medeburgers hadden uitgehongerd om ze te dwingen in Duitsland te gaan werken; een leider van een kamp

(24) De helderste uiteenzetting van de geest van dit hoofdstuk vonden we in de rede van minister Janson voor de Senaat op 15 januari 1929; *Ann. Parl.*, blz. 193-195.

van gedeporteerde arbeiders die hij had gebrutalizeerd; verklikkers en medewerkers aan de Duitse spionnage, die de dood van verzetslieden op hun geweten hadden; lui die fabrieken vernield hadden om schroot aan de bezetter te leveren; een oorlogsleverancier die miljoenen verdiend had door het vlees van de hongerende bevolking aan de vijand te verlappen, en die nog maar sinds zeven maanden gevangen zat; enz. De 18 nog gedetineerde militairen waren allen wegens gemeenrechtelijke misdrijven veroordeeld : moord, doodslag, diefstal in gewapende bende in de IJzerstreek onmiddellijk na de wapenstilstand, zedenfeiten. Verschillenden van hen waren tot tweemaal toe in voorlopige vrijheid gesteld, maar wegens nieuwe veroordelingen weer in hechtenis.

Janson had het gemakkelijk om de juridische kronkel af te wijzen dat de regering zou moeten de onwaardigen uitsluiten van de uitdoving. Wat de politieke rechten betrof, verklaarde hij dat de regering niet kon aanvaarden dat aktivisten die nu België bestookten vanuit Nederland, zich zouden kunnen kandidaat stellen bij verkiezingen. De aktivisten konden, zoals andere veroordeelden, individueel eerherstel aanvragen en sommigen hadden dat al gedaan.

Namens de Vlaams-nationalisten hekelde Vos (Antwerpen) de hutsepot van het regeringsontwerp, en verzekerde dat het Vlaamse volk aan de meesterkok Van Cauwelaert de bons zou geven. Nochtans had hij op 20 september Van Cauwelaert bezworen om het subamendement-Van de Vyvere bij te treden en op die basis onmiddellijk het wetsvoorstel te doen goedkeuren. Nu de regering daarmee instemde, en zelfs verder ging, heette het een hutsepot.

Huysmans en, als enige liberaal, Boedt (Brugge), pleitten voor amnestie aan de aktivisten, al zouden ook anderen daar mee van genieten. Merlot betoogde dat onmogelijk de aktivisten bijzonder konden begunstigd worden. Piérard (soc., Bergen) en Fieullien (kat., Brussel) toonden zich tegenstander van het teruggeven van de rechten aan allen die tot niet meer dan 10 jaar veroordeeld waren; er moest iets individueels gebeuren. Feller nog was Branquart (soc., Zinnik) die in feite tegen elke toegeving sprak en de klerikale Vlaamse beweging hekelde, mitsgaders de aktivistische verraders, wat hem de goedkeuring van minister Hymans en van Delattre (soc., Bergen) opbracht.

In dezelfde geest sprak ook de Gentse liberaal Desaegher : terwille van de verraders van A.V.V.-V.V.K. mochten de patriotten niet voor het hoofd gestoten worden. Maar Huysmans en Van Cauwelaert verweten hem dat hij destijds, als prokureur, door het assisenhof van Gent een hoogleraar aan de vernederlandste universiteit, Mees, zwaar had laten veroordelen, zonder ermee

rekening te houden dat die een Belgisch spion had helpen ontsnappen aan een Duitse veroordeling (25).

Na de vergadering van 8 november werd de zittijd 1927-1928 gesloten; het debat zou pas op de 21e hernomen worden. Er was dus tijd om opnieuw de balans op te maken, en voor de regering en haar meerderheidspartijen om verder te onderhandelen. Uit het driedaags debat was gebleken dat een aantal Vlaamse socialisten o.l.v. Huysmans, pleitten voor amnestie aan de aktivisten, mits die zou worden uitgebreid tot alle andere veroordeelden. Dat liberale witte raven als Boedt voor amnestie gewonnen waren, maar dat de meerderheid van de liberalen lang niet alleen stond om zich daartegen te keren : vooral van Waalse socialistische zijde was het verzet sterk, en er bestond er ook aan franstalige katolieke kant. Piérard en Fieullien hadden gesuggereerd : alleen individueel herstel in politieke rechten, niet kollektief.

De Katolieke Vlaamse Kamergroep schijnt zich al in haar vergadering van 7 november bij een dergelijke oplossing te hebben neergelegd. Volgens haar notulen, zoals Dr. Elias ze heeft samengevat, "verklaarde Van Cauwelaert, dat de groep niet kon toegeven op het vraagstuk van de politieke rechten, maar dat er wel een nieuwe formule kon gezocht worden bijv. voor de straffen tot 10 jaar of voor teruggave vanaf het jaar 1930. Em. Van Dievoet verklaarde zich akkoord en vond het inopportuun een regeringskrisis uit te lokken. Pr. Poullet was dezelfde mening toegedaan, zodat Van Cauwelaert uit de gedachtenwisseling het besluit trok dat in elk geval het vraagstuk van de politieke rechten der veroordeelden diende gesteld" (26). In de kabinetsraad van dezelfde avond deelde Heyman mee dat hij de vergadering van de Vlaamse rechterzijde had bijgewoond; hij "deelt aan zijn kollega's mee dat de H. Van Cauwelaert erkend heeft dat het belang van het land het behoud van de regering eiste". Jaspar meende dat het voorstel van Poullet, eerherstel voor de kleine veroordeelden, moest onderzocht worden.

Een blik in de pers van het Vlaamse land en van Brussel bevestigt het beeld dat het Kamerdebat had gegeven van de publieke opinie. Hij laat ook toe om nuanceringen aan te brengen. Zo streed *Het Laatste Nieuws* heel krachtig voor amnestie als een eis van het Vlaamse volk, iets wat aan het optreden van Boedt in de Kamer gezag moest bijzetten. Tegen amnestie kwamen op al de andere onderzochte liberale bladen : *La Dernière Heure*, de Antwerpse

(25) Zie : R. DESAEGHER, *Beschuldigingsakte in de zaak der professoren van de von Bissing Hoogeschool*, Gent 1920.
(26) H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 197.

Matin, het *Journal de Bruges et de la Province* en de *Pourquoi Pas ?* . Een genademaatregel was het maximum (en dan nog alleen voor de kleinste misdrijven, volgens het *Journal de Bruges*). Voor *Le Soir* was dat nog te veel : zet Borms aan de deur van de gevangenis, en basta.

Een overzicht van de katolieke pers leert dat het Vlaams-katolieke kamp niet zo eendrachtig achter Van Cauwelaert stond als het er in de Kamer de schijn van had. Dat bevestigt hetgeen we daarover vernamen uit de notulen van de Katolieke Vlaamse Kamergroep en uit die van de ministerraad. *De Standaard* en zijn Antwerpse editie *De Morgenpost* stonden, als eigen organen van Van Cauwelaert, natuurlijk ten volle achter hem. In dalende volgorde van strijdbaarheid terzake en in stijgende volgorde van vrees voor een regeringskrisis, kwamen het weekblad de *Gazet van Hasselt en omstreken* (voorloper van *Het Belang van Limburg*), de *Gazet van Antwerpen* en de weekbladen *Ons Leuven* en *Het Vlaamsch Heelal* van Borgerhout. Het Brugse weekblad *La Patrie* vroeg een transaktie die fronters en patriotten zou kunnen bevredigen, maar wachtte zich wel uit te leggen hoe dat zou moeten. *La Libre Belgique* keek de kat uit de boom, maar zou uiteindelijk een volledige amnestie voor landverraders toch onverantwoord vinden. Iets scherper was de Antwerpse *Métropole* die al op 11 november stelde dat alleen individueel eerherstel mocht worden toegekend, mits voorwaarden, en door een kommissie van magistraten aan wie de veroordeelden een verzoek zouden moeten richten. Ronduit tegen amnestie en de eisen van "Van Cauwelaert en compagnie" was ook het Brusselse *Nieuws van den Dag* dat geen landverraders de kans wilde gunnen om in het parlement gekozen te worden, en dat herstel in politieke rechten dus wilde voorbehouden voor individuele gevallen.

Hoe ging het ten slotte in de socialistische pers ? *Le Peuple* verweet aan de regering dat ze de flamingantische aktivisten wou voortrekken op de arbeiders die, door ellende gedreven, de Duitsers behulpzaam waren geweest. Alleen het voorstel van de bijzondere kommissie was aanvaardbaar. De *Volksgazet* ijverde krachtig voor volledige amnestie als Vlaamse eis, maar verklaarde zich bereid om genoegen te nemen met het voorstel van de bijzondere kommissie "om toch iets te bereiken". Ze stelde de krachtige houding van de socialistische Kamerleden, die in blok amnestie eisten, enkele Waalse uitzonderingen daargelaten, tegenover het slappe optreden van de Vlaamse katolieken. Van Cauwelaert smeekte deemoedig toegevingen af van de diktator Jaspar. Een katoliek-socialistische regering zou korte metten maken met het amnestieprobleem; de liberalen stuurden daarop aan door nu een regeringskrisis te willen uitlokken; maar de socialisten zouden niet in die val lopen op enkele maanden

voor de verkiezingen.

Dat laatste bevestigde dat een oplossing binnen de schoot van de regeringsmeerderheid moest gevonden worden. Het was wel duidelijk dat de amnestie geen kans meer maakte na het Kamerdebat van 6 tot 8 november.

Op 12 november besprak de kabinetsraad opnieuw het vraagstuk. De eerste-minister gaf mededeling van telegrammen van oudstrijders-verenigingen die zich kantten tegen de teruggave van politieke rechten; hij besloot eruit dat het niet louter om een liberale eis ging, die belangde ook de katolieken aan. Er zou misschien een kompromis kunnen gevonden worden in de oprichting van een kommissie van magistraten en ambtenaren voor de herziening van zekere dossiers. De raad ging ermee akkoord dat er in die richting zou gezocht worden.

Op 20 november deelde minister Janson zijn kollega's mee dat hij een amendement in die zin had opgesteld, maar dat hij niet zou gevolgd worden door zijn partij : "La gauche libérale est, en effet, impressionnée par la manifestation grandiose du 11 novembre et, d'autre part, les dernières nominations ont provoqué un malaise et une certaine mauvaise humeur." Het ging over benoemingen in de magistratuur waarover er onenigheid was gerezen tussen de koalitiepartners. Van katolieke Vlaamse zijde trachtte nu Heyman dit amendement toch door te drukken, met de bemiddeling van Jaspar die het minimalizeerde : "On accorderait seulement au groupe flamand une vague satisfaction d'amour-propre, en n'appliquant la réhabilitation qu'à certains cas intéressants". Maar Hymans was niet te vermurwen en de raad moest zijn onenigheid vaststellen.

V. BORMS KANDIDAAT IN ANTWERPEN

Op 2 november 1928 was de liberale Antwerpse volksvertegenwoordiger Richard Kreglinger overleden, zonder plaatsvervanger. Een tussentijdse verkiezing voor één zetel moest worden gehouden op 9 december, drie dagen na de stemming over de uitdovingswet in de Kamer. Het behendige socialistische spel om de verdeeldheid in de regeringsmeerderheid uit te baten, en het maandenlang aanslepen van het debat over de amnestie in de Kamer en dus ook in de pers, hadden mee de voorwaarden geschapen voor de triomfantelijke Bormsverkiezing.

Na de dood van Kreglinger was de pers van oordeel dat de zetel aan de liberalen toekwam, en dat niet alleen hun katolieke regeringspartners hun die niet zouden betwisten, maar evenmin de

socialisten. Maar de liberale *Matin* stelde al op 4 november de vraag of, indien de kommunisten of een andere wilde groep opkwamen, de socialisten hen niet zouden steunen. En de *Libre Belgique* was de volgende dag positiever : dan zouden de socialisten steunen en dat zou de nederlaag betekenen voor de liberalen. Het konservatief-katolieke *Handelsblad van Antwerpen* meende dat de katolieken er geen belang bij hadden hun regeringspartners te laten verpletteren door de socialisten, maar dat het toch moeilijk zijn lezers kon aanraden om op een liberaal te stemmen (27). De *Métropole* vreesde dat de fronters konden winnen indien ze een kandidaat stelden die gekozen was met het oog op de katolieke kiezers (28). De *Nation Belge* vreesde op 8 en op 25 november dat Borms wel eens recht uit de gevangenis naar het parlement zou kunnen gaan (29). Aan liberale zijde werd aanvankelijk gedacht aan een overeenkomst met de katolieke partij, om een gemeenschappelijke kandidaat te stellen (30).

Een blik op de uitslagen van de parlementsverkiezingen van 1925 in het arrondissement Antwerpen maakte het immers van meetaf duidelijk dat de liberalen alléén er niet zo best voorstonden, vermits ze toen slechts 17,57% van de stemmen hadden gehaald, en de fronters 7,21%. De uitslag zou afhangen van de houding der socialistische en katolieke kiezers die toen 38,2 en 33,8% hadden uitgemaakt. Te verwaarlozen waren toen geweest de kommunisten met 0,5 en een middenstandslijst met 2,6%.

De frontpartij had op 5 november beslist Borms' kandidatuur voor te dragen indien hij op 11 november nog niet in vrijheid gesteld was (31). Maar ze hield dat zorgvuldig geheim, wat er allicht toe bijdroeg dat de liberale partij niet onderhandelde met de katolieke. Deze maakte, naar het voorbeeld van de socialistische, bekend dat ze zich zou onthouden. Ze bewoog enkele lokale figuren uit de randgemeente Deurne, die hun kandidatuur gesteld hadden, ertoe die weer in te trekken. De beslissing van de twee grote partijen maakte de uitslag van de verkiezingen afhankelijk van de tucht onder hun aanhangers. Het was duidelijk dat er veel meer tucht vereist was om blanko te stemmen, dan om een partijkandidaat te steunen. Van liberale zijde werd Paul Baelde voorgedragen, een gemeenteraadslid en oud-schepen van Antwerpen.

(27) Gec. in *Laatste Nieuws*, 8 nov.
(28) 14 nov.
(29) De *Nation Belge* herinnerde op 14 december aan die voorspelling; gec. in *De Schelde*.
(30) Verklaring van Baelde; *Libre Belgique*, 12 dec.
(31) *De Schelde*, 1 dec.

Intussen waren twee kommunistische lijsten ingediend : een trotskistische en een stalinistische. Op die laatste stond Jef Van Extergem die tijdens de oorlog een voorman was geweest van het socialistisch aktivisme (32). Hij was daarom veroordeeld, in voorlopige vrijheid gesteld op voorwaarde dat hij zich van een politiek optreden zou onthouden, maar opnieuw aangehouden omdat hij zich daaraan niet stoorde. Hij had zopas zijn hele straf uitgezeten, en kwam nu op als amnestiekandidaat. Vermits hem zijn politieke rechten ontnomen waren, was hij onverkiesbaar, maar door een anomalie in de wetgeving kon hij wel zijn kandidatuur stellen en zou die onverkiesbaarheid pas achteraf door het parlement kunnen vastgesteld worden. Wellicht was deze kandidatuur maar ingediend omdat die van Borms zolang uitbleef, want op 17 november schijnen de stalinisten aan de fronters beloofd te hebben geen eigen lijst te zullen voordragen indien Borms opkwam (33).

De fronters gaven hun geheim pas prijs op de sluitingsdag voor het neerleggen van de kandidatenlijsten, 21 november. Zoals de *Métropole* een week tevoren gevreesd had, vizeerden ze de katolieke kiezers door twee katolieken voor te dragen. Dr. August Borms was sinds jaren het symbool van de amnestie-aktie, omwille van zijn standvastige weigering om een voorwaardelijke invrijheidstelling te aanvaarden. Hij was de enige politiek-veroordeelde die nog gevangen zat. In de katolieke flamingantische milieus, waar precies "het Rijke Roomse Leven" tot volheid kwam, werd de vrome man als een heilige vereerd. Vanaf 24 november verschenen in *De Schelde* bijdragen voor het Verkiezingsfonds Borms, waaronder 10 frank "voor het beterschap van mijn kleintje" en 20 frank "opdat 't een meisje weze". Als plaatsvervanger was aan Borms toegevoegd Adelfons Henderickx, een gewezen katoliek volksvertegenwoordiger, oud-aktivist en zoals Borms beroofd van zijn politieke rechten.

Op dezelfde dag waarop hun kandidatuur werd neergelegd, hernam de Kamer het debat over de amnestie, dat nog zou aanslepen op 21, 22, 28 en 29 november, tot 6 december, drie dagen voor de Antwerpse verkiezing. Dat was natuurlijk koren op de frontersmolen.

De stalinistische partij schaarde zich achter de amnestiekandidatuur van Borms, en Van Extergem zelf deed een oproep om op die naam te stemmen al was het te laat om zijn eigen lijst terug te nemen. Er kwam echter helemaal geen samenwerking tot stand tussen fronters en kommunisten in de kieskampanje.

(32) Zie A.L. FAINGNAERT, *Verraad of Zelfverdediging ?* , Kapellen 1932, blz. 508-511 en Bijlage I.
(33) *De Schelde*, 1 dec.

VI. EEN KOMPROMIS TUSSEN DE REGERINGSPARTIJEN

Op 21 en 22 november werd het openbaar debat in de Kamer hernomen. Van Cauwelaert sprak als eerste, en verklaarde minister Janson bij te treden waar die de wet niet wilde uitbreiden tot allerlei niet-politieke veroordeelden : de publieke opinie aanvaardt die vermenging niet; dat Merlot een ander wetsvoorstel indiene voor de handelaars en dergelijken ! Het assisenhof van Oost-Vlaanderen heeft veel zwaarder gestraft dan die van de andere provincies, om de professoren van de vernederlandste universiteit te treffen als symbolen van de Vlaamse beweging. Hij pakte Desaegher opnieuw en zeer hard aan over zijn houding destijds in het proces-Mees, en vroeg de amnestie tot 10 jaar, zodat al degenen daarvan zouden genieten die vóór andere assistenhoven niet zouden zijn veroordeeld.

Daarna kwamen de socialisten aan het woord. De Antwerpenaar Eekelers verklaarde als socialist voorstander te zijn van amnestie voor alle politieke veroordeelden waar ook ter wereld, en *a fortiori* in Vlaanderen dat nog over heel de lijn te klagen had; het regeringsmaakwerk zou de agitatie voor amnestie niet doen stilvallen. Ondersteund door Huysmans en Van Hoeylandt (Sint-Niklaas) nodigde hij de Vlaamse kristen-demokraten uit om met "een overweldigende meerderheid in de socialistische groep" het wetsvoorstel van de parlementaire kommissie goed te keuren. Ook "de patron" Vandervelde pleitte voor een echte amnestie, volgens het voorstel van de kommissie, omdat ook de arbeidersklasse het gevoel had dat er met verschillende maten was gevonnist. Maar Mathieu van Nijvel vond dat er noch amnestie, noch zelfs genade moest gegeven worden aan die kerels, alleen moest men Borms uit het gevang smijten opdat hij niet meer de martelaar zou kunnen uithangen. Die tussenkomst ontnam aan de vorige veel van hun betekenis.

Op 27 november hield de regering alweer een lange bespreking over het ontworpen amendement van minister Janson, om individueel eerherstel toe te kennen aan veroordeelden tot tien jaar. Zijn groep had het beginsel ervan aanvaard, maar wilde de draagwijdte ervan beperken. Na tussenkomsten van Carnoy en Heyman beloofde Janson opnieuw te zullen aandringen.

Op 28 november wijdde de Kamer een laatste algemene bespreking aan het wetsvoorstel. De enige kommunist Jacquemotte (Brussel) verklaarde dat zijn partij eensgezind voor amnestie was, zowel in Wallonië als in Vlaanderen, in tegenstelling tot de sociaal-patriotten die hij ondersteuners van de regering noemde. Hij riep de Antwerpse kiezers op om de regering en haar socialistische aanhangers een nederlaag toe te dienen door op 9 december voor

Dr. Borms te stemmen. Volgens Destrée waren de aktivisten niet méér, integendeel minder gunsten waard dan niet-politieke kollaborateurs. Hij besloot : "Il ne faut pas froisser les sentiments des Wallons en faisant une loi qui ne bénéficie qu'aux Flamands, car l'apaisement que vous cherchez, vous ne l'obtiendrez pas en irritant le Sud pour satisfaire le Nord."

De liberaal Lemonnier (Brussel) hekelde fel de baatzuchtige aktivisten. Hij kon beschikken over de zopas gepubliceerde gegevens van *Les Archives du Conseil de Flandre*, hoeveel Borms en anderen wel opgestreken hadden. Hij citeerde *Le Peuple* van 1 juli 1928 waarin de aktivist Van Extergem was aangevallen als onwaardig om nog tot de B.W.P. te behoren, zoals al degenen die met de hulp van Duitse soldaten hun aanwezigheid in de partijvergaderingen hadden willen afdwingen. Een ander kras stuk was een open brief van de gewezen aktiviste Roza De Guchtenaere aan de Duitse regering, om niet deel te nemen aan de tentoonstellingen die het verdrukkende België in 1930 zou organiseren, en waarvoor burgemeester Van Cauwelaert, die afvallige Vlaming, de Duitse deelname gevraagd had. Maurice Lemonnier was schepen van Brussel geweest tijdens de oorlog, en waarnemend burgemeester. Zo had hij in de eerste lijn gestaan van het verzet tegen de Duitse en aktivistische administratieve hervormingen en was hij gedeporteerd zoals Max en Jacqmain; na de bevrijding was hij in de adelstand verheven.

Tot slot van het algemeen debat repliceerde de verslaggever Van den Eynde nog gevat op Lemonnier, en steunde Van Hoeck (kat., Turnhout) de visie van Van Cauwelaert.

Pas op het einde van de zitting diende minister Janson de amendementen in waarover in de loop van de dag eindelijk een akkoord was bereikt tussen de regeringspartijen. Ze vormden een nieuw, derde hoofdstuk in het wetsvoorstel. De veroordeelden tot maximum 10 jaar wier straf vervallen was verklaard, zouden gedurende één jaar een snellere en gemakkelijkere procedure tot eerherstel kunnen volgen dan de gewone weg over de Hoven van Beroep. Namelijk via een kommissie van drie magistraten wier advies zou worden bekrachtigd bij koninklijk besluit, op voorstel van de minister van Justitie.

Op 29 november moesten dan de artikels van het wetsvoorstel afzonderlijk besproken worden, en erover gestemd. De Vlaams-nationalist Van Severen (Roeselare-Tielt) zorgde voor een incident. In het Frans "om door iedereen verstaan te worden", zong hij de lof van het aktivisme tegen de verdrukkende Belgische staat, en verheerlijkte de soldaten die waren overgelopen. Vandervelde kondigde aan dat de socialisten zich zouden onthouden om buiten de

koehandel van de meerderheidspartijen te blijven. Neen, om uw verdeeldheid te maskeren, repliceerde minister Janson. Van Dievoet verklaarde dat zijn Vlaamse vrienden de tekst van de regering verkozen omdat die ongeveer de oorspronkelijke van Van Cauwelaert herstelde, en omdat ze de aktivisten niet op gelijke voet wilden stellen met de niet-politieke veroordeelden. Eekelers kondigde aan dat hij met zijn medestanders de strijd voor volledige amnestie zou hervatten. In het licht van de nakende verkiezing te Antwerpen was dat betekenisvol. Destrée noemde zich evenzeer tegenstander van elk eerherstel als voorstander van de uitdoving der straffen.

Op 6 december werd de tweede lezing gehouden en de eindstemming. Die leverde op : 94 jastemmen van katolieken, liberalen en fronters; 3 neenstemmen van Waalse socialisten; 58 onthoudingen waaronder een van een Waalse katoliek die met een partijgenoot gepaireerd had, en een van een Waalse socialist die met een minister had gepaireerd. Eekelers, Huysmans en nog dertien Vlaamse socialisten, evenals de kommunist Jacquemotte, hadden zich onthouden omdat ze volledige amnestie wilden. De andere socialisten gaven diverse motiveringen op voor hun onthouding, waarbij er vijf uitdrukkelijk verklaarden dat het regeringsontwerp hun te ver ging. Staf Declercq (Brussel) ten slotte had zich onthouden om namens de fronters te verklaren dat het vraagstuk in zijn geheel bleef bestaan ondanks de wet; enkele minuten vroeger had hij geproklameerd : "Wij zijn overtuigd dat, later, Vlaanderen in al zijn steden standbeelden zal oprichten aan de aktivisten en aan Dr. Borms".

VII. BALANS VAN DE GENADEWET

De tekst die op 6 december 1928 werd goedgekeurd door de Kamer, werd door de Senaat bijgetreden op 16 januari 1929. Na de verkiezing van Borms op 9 december, had geen enkele senator nog voorgesteld om het ontwerp af te zwakken. De wet werd op 19 januari uitgevaardigd. Ze hield de uitdoving in van de straffen van alle burgerlijke en militaire veroordeelden wegens aanslagen op de veiligheid van de staat, ingebrepen degenen die bovendien wegens andere vormen van hulp aan de vijand waren gestraft; uitdoving ook voor de militairen die waren gestraft wegens vrijwillige verminkingen, weerspannigheid of dienstweigering, maar niet voor de deserteurs. Ze voorzag voor de gevluchte veroordeelden wegens niet-politieke hulp aan de vijand, zoals leveranciers en verklikkers, de mogelijkheid om hun straf te doen verjaren en genade te bekomen, zonder zich gevangen te geven. Ten slotte bood ze alle genoemde kategorieën de

mogelijkheid om, gedurende één jaar, te genieten van een versnelde en versoepelde mogelijkheid om individueel eerherstel en dus politieke rechten te bekomen, voor zover hun straf de tien jaar vrijheidsberoving niet had overschreden.

"Het was een misbaksel... Met amnestie had deze wet niets te maken. De enige positieve voordelen voor de veroordeelde aktivisten waren de onvoorwaardelijke invrijheidstelling van Borms en de onvoorwaardelijke terugkeer van de ballingen." Met die woorden trad Dr. H.J. Elias nog in 1969 de visie van de flamingantische tegenstanders der regering bij (34). Het was de visie waaraan 83.000 Antwerpse kiezers kracht hadden bijgezet in de Bormsverkiezing.

Waarom was er geen automatisch herstel van politieke rechten toegestaan, zelfs niet voor de politieke veroordeelden tot tien of tot vijf jaar ? Er was niet alleen het radikaal verzet daartegen van de overgrote meerderheid der liberale partij, en de weerzin in heel het franstalige landsgedeelte. Zelfs in de schoot van de Katolieke Vlaamse Kamergroep waren de meningen verdeeld, al vormde de teruggave van de rechten een programmapunt van de groep als geheel. Zelfs Heyman, de voorvechter van de Vlaamse belangen in de kabinetsraad, erkende tweemaal dat hij terzake niet volgens zijn persoonlijke overtuiging ijverde. Zoveel temeer was dat het geval voor de eerste-minister Jaspar, een franstalige Brusselaar die Luik vertegenwoordigde in de Kamer. Hij was een vurig patriot, fel gekant tegen het Vlaams-nationalisme, in beide gevoelens vermoedelijk versterkt doordat zijn zoon in de loopgraven was aangetast door het mosterdgas om in 1920 te overlijden aan de gevolgen ervan (35). Toch was hij het, samen met Heyman en méér dan de andere Vlaamse katolieke ministers, die maandenlang zijn grote invloed had aangewend om van de liberalen telkens nieuwe toegevingen te bekomen. Hij vond daarvoor veel begrip en medewerking bij zijn intieme vriend (36) de minister van Justitie Janson, aan wie verschillende katolieke Vlaamse sprekers in het parlement terecht hulde brachten. Veel van die inspanningen botsten af op de onverzettelijkheid van de liberale partijleider Hymans, die zo geborneerd antivlaamsgezind was als het grootste deel van zijn partij (37). Maar het moet gezegd dat wel heel belangrijke genademaatregelen werden bekomen, en dat die een zekere

(34) *O.c.*, II, blz. 197.
(35) G. SION, *Henri Jaspar, Portrait d'un homme d'état*, Brussel-Parijs 1964, blz. 22.
(36) G. SION, *o.c.*, blz. 11 vlg.
(37) Zie R. FENAUX, *Paul Hymans. Un homme, un temps. 1965-1941*, Brussel 1946, blz. 330-332.

bevrediging zouden hebben teweeggebracht indien ze drie maanden vroeger waren goedgekeurd door de Kamer. Een jaar later, op 25 november 1929, vroeg Janson in de kabinetsraad enig uitstel in verband met de vernederlandsing van de Gentse universiteit met als argument : voor de amnestie heb ik ook uitstel gevraagd, en tenslotte mijn vrienden overtuigd. Waarop Jaspar droog antwoordde : "Mais cela a coûté cher."

De socialistische oppositie ten slotte bood geen alternatief. Ondanks de oproepen van Huysmans en Eekelers, volgens welke de overgrote meerderheid van hun partij samen met de Vlaamse katolieken amnestie wou verlenen, werden ze bij de stemming maar door dertien volksvertegenwoordigers gevolgd. De Waalse socialisten waren er zeker zo fel tegen gekant als de Waalse liberalen, en veel meer dan de Waalse katolieken. Maar het behendige socialistische spel om de verdeeldheid in de regeringsmeerderheid uit te baten, en bijzonder de houding van de Antwerpse socialisten, hadden de voorwaarden geschapen voor de triomfantelijke Bormsverkiezing.

VIII. BORMS' TRIOMF

Drie dagen na de stemming in de Kamer, zou het amnestiedebat in Antwerpen een verlengstuk krijgen door de tussentijdse verkiezing. Wie daar zou overwinnen, Baelde of Borms, was moeilijk te voorspellen. Wel stond vast dat beide kandidaten stemmen van andere partijen zouden aantrekken, dat de socialistische en katolieke kiezers niet allemaal het wachtwoord om blanko te stemmen zouden volgen. Daarvoor waren de meningen te zeer verhard in het maandenlang aanslepend debat. Het bereikte kompromis had uiteraard niemand voldaan, al hadden de meeste kranten die een van de regeringspartijen steunden er zich uiteindelijk bij neergelegd. Veel zou afhangen van de manier waarop de fronters hun propaganda voerden, van de houding van de dagbladen, van allerlei plaatselijke verenigings- en partijleiders. En uiteindelijk vooral van de stemming onder de massa.

Het Antwerpse frontersdagblad *De Schelde* startte op 22 november met de propaganda, en vatte die heel behendig aan. Eerste-minister Jaspar had beloofd de Kamer vrij te laten stemmen en Borms in vrijheid te stellen. Over zijn dubbele woordbreuk kon het kiezerskorps nu uitspraak doen. Het ging louter om een referendum voor amnestie, vermits beide kandidaten, Borms en Henderickx, onverkiesbaar waren. De machtsverhoudingen in de Kamer konden trouwens door één zetel niet beïnvloed worden. Maar het Vlaamse

volk zou aan de regering duidelijk maken dat een volledige amnestie nodig was, dat het vraagstuk zou gesteld blijven zolang dat niet was gebeurd. Stemmen voor Borms betekende niet het aktivisme goedkeuren, maar de antivlaamse repressie veroordelen. Vooral de liberale partij, en Baelde persoonlijk, werden als antivlaams gehekeld.

Vanaf 24 november verschenen lijsten van ondersteuners van het verkiezingsfonds-Borms, dat meer dan 56.000 frank zou totalizeren. De inzenders of de redaktie zorgden voor passende motto's zoals "Mijne leiders Huysmans en Eekelers stemmen Borms, ik ook". Onder de echte of voorgewende inzenders kwamen verder liberalen voor, enkele kommunisten, Joden met hoge bedragen, en priesters hoewel volgens andere bijdragen in sommige parochies op de preekstoel werd voorgehouden om niet voor Borms te stemmen.

In de niet-nationalistische pers werd erkend dat de voorstanders van Borms een krachtige propaganda voerden. Van buiten het arrondissement kwam er entoesiaste steun uit de flamingantische milieu's. Zo lezen we in een "In Memoriam Dr. R. Gheyselinck" door Mon van Thillo : "Ook het Katoliek Vlaams Hoogstudentenverbond ijverde uit alle kracht voor amnestie; tientallen studenten vertrokken regelmatig om Dokter J. Lauwereys, Dries van Rompaye, Leo Scheere, Ignace vanden Branden e.a., bij te springen in hun dagelijkse meetings voor Borms" (38).

Al op 27 november schreef *La Libre Belgique* dat men in regeringskringen verveeld zat met de Bormskandidatuur; de krant schatte dat die wel 30 à 40.000 stemmen zou halen. De andere bladen bleven liever vaag in hun voorspellingen. Toch lieten er steeds meer verstaan dat Borms veel stemmen zou halen en wellicht de overwinning; zo *La Métropole, La Dernière Heuere, Le Peuple, De Morgenpost, Ons Leuven, Het Vlaamsch Heelal.*

In de kabinetdsraad van 4 december "M. Jaspar, Premier Ministre, expose au Conseil combien les élections d'Anvers le préoccupent. On peut craindre, en effet, que, grâce à l'appui de certaines voix, Borms ne soit élu. Dans ce cas, c'est à la Chambre qu'il appartiendra de prononcer son inéligibilité. Quelle décision prendra le Gouvernement au cas où l'intéressé demanderait à pouvoir s'expliquer devant la Chambre ? M. le Premier Ministre pense qu'il convient de s'y opposer et de poser, éventuellement, la question de confiance. Accord du Conseil."

In de liberale pers groeide de onrust blijkbaar naarmate de verkiezingsdag naderde en uitte zich in verwijten aan katolieke bladen en de *Volksgazet*, als zouden die aansporen om voor Borms te

(38) In *Vivat Academia*, juli 1971, blz. 8.

stemmen. In feite propageerden de bladen het partijwachtwoord om blanko te stemmen, dat ook op affiches en in partijvergaderingen werd verspreid. Maar door tijdens de kiesstrijd hetzij vooral de liberalen, hetzij vooral de fronters aan te vallen, moesten ze toch een aantal lezers in de tegenovergestelde zin beïnvloeden. Welnu het eeuwige amnestiedebat in het parlement leidde onvermijdelijk tot aanvallen op een van beide partijen, al naargelang van de stellingname van elke krant inzake het behandelde wetsontwerp.

Daarom was het niet te verwonderen dat *De Gazet van Antwerpen* ervan werd beschuldigd partij te kiezen voor de fronters, hoewel ze hen op 3 december fel aanviel, en ook met name Borms "de dweper die zich als werktuig laat gebruiken ten gunste der slechtste zaak welke ooit in België vooruit werd gezet". Met meer recht werd aan *De Morgenpost* verweten dat hij niet neutraal bleef, die immers het ontwerp dat de Kamer goedkeurde vlakaf verwierp als onvoldoende. Ja zelfs *Het Laatste Nieuws* heette tegen zijn partijgenoot Baelde te schrijven; waar is, dat het geen woord vóór hem of zijn lijst schreef, en dat de naam van een zijner redakteurs verscheen op de lijsten van ondersteuners van het verkiezingsfonds-Borms; dat was een streek van de tegenstanders, zou de krant achteraf schrijven. Feit was, dat de vlaamsgezinde liberale verenigingen van Antwerpen, waarvan *Het Laatste Nieuws* zo graag de tolk was, zich vroeger voor amnestie hadden uitgesproken zoals "Help U Zelve". En dat een vereniging als de "Vlaamse Katholieke Kring Per Crucem ad Lucem" (39) in strooibiljetten opriep om te stemmen voor de katolieke idealist Borms, tegen de kandidaat van de franstalige vrijmetselarij. Op 18 december zou Eekelers verklaren in de Kamer : "De liberale volksvertegenwoordigers van Antwerpen, die hier zitten, zijn voor amnestie; een liberale senator van Antwerpen is voor amnestie; liberale provincieraadsleden van Antwerpen zijn voor amnestie, en ook liberale gemeenteraadsleden van Antwerpen, Berchem en omliggende gemeenten." Daartegenover staat dat de liberalen niet alleen konden rekenen op de volledige inzet van hun eigen Antwerpse bladen *Le Matin* en *De Nieuwe Gazet*, maar ook op de sympatie van *La Métropole, La Libre Belgique* en *Het Handelsblad*.

De Antwerpse socialisten, die in de oppositie stonden, hoefden minder reserves in acht te nemen dan de katolieken. Integendeel zagen ze de kans schoon om de regering een hak te zetten. De verklaringen van Huysmans en vooral van Eekelers tijdens de laatste

(39) Gesticht op 12 juni 1917 ten huize van de aktivist Ad. Henderickx; A.L. FAINGNAERT, *o.c.*, blz. 601-602.

dagen van het Kamerdebat, waren noch bedoeld, noch van aard om het blanko-stemmen te bevorderen. Evenals de *Volksgazet* hekelden ze de genadewet als een parodie van amnestie, en riepen ze op om de strijd voort te zetten. Huysmans verwekte hilariteit door zijn onthouding te motiveren "pour les raisons indiquées par mon ami Eekelers, ainsi que pour celles qu'aurait certainement données M. Van Cauwelaert s'il avait été présent." De *Volksgazet* waarvan Eekelers direkteur en hoofdredakteur was, had geen tijd om Borms of de fronters aan te vallen, ze was te druk bezig met Van Extergem en de kommunisten belachelijk te maken. Tijdens de laatste dagen voor de verkiezing zocht ze een voorwendsel om de liberalen aan te pakken. Ze vond het in hun oproep om niet blanko te stemmen, wat een halve stem voor Borms zou betekenen, maar om Baelde te steunen. Ze had om dezelfde reden natuurlijk de fronters kunnen vizeren, maar ze ging op 5, 6 en 8 december de liberalen te lijf en noemde hun oproep aan de katolieke en socialistische kiezers een "ploertige" streek.

Op 18 december zou Eekelers verklaren in de Kamer : "Wij waren de leiders die moesten volgen. Van mond tot mond is het gegaan, van gemeente tot gemeente; niet stemmen voor Borms, maar voor amnestie ! Een les geven aan Brussel, een les geven aan de regering. Niet alleen katolieken hebben dit ordewoord gevolgd, maar wij kennen liberale kiezers..die voor Borms hebben gestemd." Hij voegde eraan toe dat men in Antwerpen over het algemeen oordeelde dat de kandidaat van de amnestie 50 à 55.000 stemmen zou halen en de liberale kandidaat 10 à 15.000 minder (40).

Niet de overwinning van Borms werd een verrassing, maar haar omvang : op 9 december haalde hij 83.058 stemmen, tegen 44.410 voor Baelde, 3.083 voor Van Extergem en 2.615 voor de trotskyst Hennaut. Er waren 58.052 ongeldige en blanko-stemmen. De Kamer verklaarde Baelde gekozen.

In de franstalige liberale pers was het misbaar groot : 83.000 kaakslagen aan het vaderland ! Of nog : 83.000 verraders, 58.000 lafaards en 44.000 Belgen ! De socialisten verkneukelden zich over de onenigheid in de regeringspartijen, waar een aantal liberalen aan de katolieken de schuld gaven. Terwijl sommige katolieken wanhopig trachtten te "bewijzen" dat hun partijgenoten blanko hadden gestemd maar de socialisten voor Borms; de uitslag van de overwegend katolieke buitenkantons Brecht en Zandhoven toonde toch onweerlegbaar aan dat vele katolieke stemmen naar Borms

(40) Die schatting werd door Eekelers geschrapt uit het verslag, maar hernomen door Jacquemotte; *Ann. Parl.*, blz. 265-266.

waren gegaan. De liberale *Nieuwe Gazet* schreef dat ze voortaan zou wegblijven uit vergaderingen waarop haar partijgenoot *Het Laatste Nieuws* was uitgenodigd.

Een gevolg van de verkiezing was dat op 15 en 16 januari in de Senaat, die traditioneel minder vlaamsgezind was dan de Kamer, niemand het woord nam tegen de genadewet, en dat alleen de Luxemburgse socialist Clesse ertegen stemde; zijn partijgenoten onthielden zich. Volgens *La Libre Belgique*, die de best geïnformeerde verslagen over de kiesstrijd had gegeven, hadden de katolieken voor Borms gestemd om de Senaat te beïnvloeden, de socialisten om de regering te doen vallen. Nog vóór het einde van december was de perspolemiek over de "schuld" en over de hele Bormsverkiezing geluwd.

Op 24 december werd in de kabinetsraad een scherp debat gehouden over de vrijlating van Borms. De katolieken Heyman, Carnoy en Baels wilden die onmiddellijk, Janson en Jaspar, gesteund door de liberalen Vauthier en Lippens en door de katoliek de Broqueville, pas na de goedkeuring van de genadewet door de Senaat. Daartoe werd beslist, en op 14 januari 1929 precizeerde Janson dat het zou gebeuren nog vóór de publikatie van de wet. Het gebeurde inderdaad in de ochtend van 17 januari. In de kabinetsraad van de 21e gaf Jaspar kennis van het verslag van de rijkswacht over de betogingen te Merksem ter ere van Borms; een week later meldde hij dat de Antwerpse burgemeester Van Cauwelaert weigerde zulk een betoging te verbieden, vermits hij geen wanordelijkheden vreesde.

Tijdens de volgende maanden werd het kieswetboek op twee punten gewijzigd "pour éviter le retour de l'élection regrettable de Borms" : er werden meer plaatsvervangers voorzien, en personen zonder burgerrechten zouden zich niet meer kunnen kandidaat stellen, terwijl in het vigerende stelsel hun verkiezing alleen achteraf kon nietigverklaard worden.

Maar het bleef niet bij die lapmiddelen, want Jaspar stelde op 14 januari voor om de kommunautaire problematiek te bestuderen : "MESURES A PRENDRE EN VUE DE REPRIMER LES MENEES SEPARATISTES.
M. Jaspar, Premier Ministre, a reçu la visite du Gouverneur de la Flandre Orientale, qui lui a signalé que la situation ne semblait pas bonne en Flandre. L'élection de Borms suscite un état d'esprit fâcheux. L'idée de séparatisme gagnerait du terrain et la situation serait tendue. Le Procureur du Roi de Gand partage ce sentiment. D'autre part, en pays wallon, une réaction se produit." Jaspar stelde voor een nationale kommissie op te richten van parlementariërs en niet-parlementariërs uit de drie traditionele partijen, "à l'exclusion

des frontistes. Cette commission aurait pour programme de résumer les principales revendications flamandes et wallonnes et de suggérer les mesures à prendre pour y donner satisfaction." Carnoy en Heyman steunden dit voorstel : "La situation est, en effet, très tendue en Flandre et il convient de remédier sans tarder aux conséquences déplorables de l'élection de Borms." Hymans daarentegen "voit un certain danger dans la présence, au sein de la commission, de socialistes comme Destrée et Branquart. Il redoute l'établissement d'un programme fédéraliste." Vauthier trad hem bij, maar Jaspar oordeelde dat zulk gevaar kon vermeden worden. De raad besliste de bespreking later voort te zetten.

Zo had dus de Bormsverkiezing aan de eerste-minister het plan ingegeven om de gemeenschapsproblemen in hun geheel aan te vatten. Dat voorstel was in de zomer van 1928 zowel door wallinganten als door flaminganten gedaan in de Kamer tijdens de behandeling van de taalwet op het leger. Het was anderzijds ingegeven door de Vlaams-nationalistische agitatie in het algemeen, waarvoor de regering vanaf de lente van 1928 heel gevoelig was. Er blijft ons dit breder kader te schetsen waarin Jaspar tot zijn plan kwam en waarin hij het zou kunnen verwezenlijken.

IX. DE TAALWET OP HET LEGER, BEGIN VAN DE KENTERING

De drieledige regering Jaspar was in november 1927 uiteengevallen op de socialistische eis om de militaire dienst te verkorten tot zes maanden. De tweeledige tweede regering-Jaspar wist door een vergelijk tussen liberalen en katolieken een nieuwe militiewet te doen goedkeuren, gekoppeld aan een wet op het taalgebruik bij het leger. Door de socialistische obstruktie bleven beide wetsontwerpen maandenlang hangend in het parlement, waardoor de kommunautaire spanning errond werd opgedreven. De B.W.P. werkte dit bewust in de hand, door in Vlaanderen de flamingantische kaart uit te spelen, en in Wallonië de wallingantische. In september 1928 gingen de Kamerdebatten zonder onderbreking van de legerkwestie over op die van de amnestie. Het is in dat globale kader dat zowel de Bormsverkiezing als de aanvaarding van een algemene regeling der kommunautaire verhoudingen moet worden gezien.

De taalregeling in het leger dateerde van 1913, toen een algemene tweetaligheid in de wet was ingeschreven, maar een indeling in nederlands- en franstalige eenheden afgewezen. In de praktijk kwam dat erop neer dat de soldaten wel individueel in hun

moedertaal werden aangesproken - althans meestal, hopelijk ! - maar dat hun eerst en vooral de kennis van de franstalige bevelen werd bijgebracht zodat de kollektieve bevelen spoedig hoofdzakelijk of uitsluitend in het Frans konden gegeven worden (41). Om de tweetaligheid van het officierenkorps te waarborgen waren in de wet drie punten voorzien : een mondelinge en een schriftelijke proef over de tweede taal bij het toelatingsexamen tot de militaire school, de tweetaligheid van de lessen over militaire reglementen en teorieën in die instelling, en een taalproef in het examen voor de bevordering tot onderluitenant.

In 1923 werd de dienstplicht verlengd met twee maanden omwille van de bezetting van het Ruhrgebied, zonder dat een nieuwe wettelijke taalregeling werd getroffen. Alleen werden de toezeggingen gedaan dat de rekrutering regionaal zou gebeuren en dat afzonderlijke Vlaamse en Waalse peletons zouden gevormd worden (42). De Vlaamse beweging was nog zozeer bezwaard met het odium van het aktivisme, dat de Vlaamse kristen-demokraten hiermee genoegen moesten nemen, zoals ook met de gedeeltelijke vernederlandsing van de Gentse universiteit. Hun volgende kans kwam pas in 1927-1928, toen onder de druk van de socialistische agitatie een nieuwe militiewet de diensttijd zou verkorten.

De regeringsverklaring van 29 november 1927 kondigde aan dat een Gemengde Kommissie van militairen en politici zou ingesteld worden om met spoed al de problemen te bestuderen in verband met de legerorganizatie, namelijk de duur van de dienst, de taalregeling en de regionale rekrutering. Uit de besluiten van die kommissie zou de regering stof putten voor een wetsontwerp. De kommissie werd op 29 december geïnstalleerd en beraadslaagde tot 3 april 1928; tijdens haar 33 zittingen hoorde ze vele militaire en burgerlijke advizeurs. Het ligt voor de hand dat de flaminganten zich tijdens deze maanden niet onbetuigd lieten.

Op 24 mei 1928 legde de regering haar twee wetsontwerpen neer bij de Kamer. Dat op de militie voorzag een verkorting van de diensttijd tot 8 maanden voor de meeste miliciens, tot 12 of 13 voor één zoon per gezin en voor het overheidspersoneel; vanaf de 9e

(41) Hubin in de Kamer op 1 augustus 1928; *Ann. Parl.*, blz. 1926-1927.
(42) Voor de peletons, zie ELIAS, *o.c.*, II, blz. 98, verklaring Helleputte. Voor de regionale rekrutering, zie de besluiten van de Gemengde Kommissie van 1927-1928 : "Il y a lieu de consacrer par la loi l'application du recrutement régional, mis en vigueur depuis 1923..."; *Documents Parlementaires, Chambre*, 1927-1928, nr. 221. Poullet had toen bekomen dat een soldaat niet op meer dan 50 kilometer van zijn woonplaats mocht gekazerneerd worden; L. MOYERSOEN, *P. Poullet*, blz. 423.

maand werd een financiële vergoeding toegekend. Behoudens uitzonderingen zouden de miliciens worden gekazerneerd in hun provincie van oorsprong. Het wetsontwerp op het taalgebruik voorzag "de volledige opleiding" van de soldaat in zijn moedertaal, terwijl alle kontakten van de overheid met de onderofficieren en soldaten in de taal van deze laatsten zouden verlopen. Opdat de officieren hun kennis van de tweede taal zouden onderhouden, werd een taalproef toegevoegd aan het examen voor de graad van majoor.

Het ontwerp hield dus wel een zekere vooruitgang in, maar er staken twee adders onder het gras. Tot slot werd bepaald dat de wet geleidelijk in toepassing zou gebracht worden. Bovendien bevatte de tekst geen woord over het taalgebruik tussen officieren, integendeel stond in de Memorie van Toelichting te lezen : "Quant aux relations entre les autorités militaires, ils demeurent, conformément aux conclusions de la Commission Mixte, dominés par la nécessité de l'unité de commandement" (43). De flaminganten leidden daaruit af dat het leger franstalig zou blijven voor de officieren.

Ze hadden gelijk. Zelfs had de legerleiding in haar voorontwerp uitdrukkelijk ingeschreven "que les commandements militaires et les relations entre officiers se feront en français", iets wat in de wet van 1913 niet was bepaald. De stafchef, generaal Galet, had in de kabinetsraad verklaard dat het gebruik van één enkele taal tijdens de dienst te velde onmisbaar was omdat elke aarzeling bij het doorgeven van bevelen moest vermeden worden. Jaspar had daaraan toegevoegd : "Il faut éviter la division de l'armée et redouter que certains mauvais esprits n'adressent leurs rapports en flamand pour contrarier leurs chefs qui ne comprendraient pas cette langue". En kolonel Nyten, de kabinetschef van de minister van Oorlog, had geoordeeld dat de tucht zou teloorgaan door onbeslistheid van het officierenkorps. De ministers Carnoy en Heyman hadden een soepel maar tegelijk taai verzet geboden : ze gingen akkoord, vroegen alleen maar "de la bonne volonté vis-à-vis du peuple flamand, afin de lui donner l'impression qu'il se trouve sur un pied d'égalité". Hoewel Hymans zich tenvolle achter de eis van de legerleiding zette, had Jaspar ten slotte de knoop doorgehakt : de wet zou zwijgen zoals voorheen; de eenheid wordt verzekerd door disciplinaire maatregelen, en de Memorie van Toelichting zou het besluit vermelden van de Gemengde Kommissie betreffende de eenheid van het bevel (44). De flaminganten richtten dus terecht hun aanvallen op de fameuze zin in de Memorie van Toelichting.

(43) *Doc. Parl. Chambre*, 1927-28, nrs. 221 en 222.
(44) Notulen Kabinetsraad, 14 en 21 mei 1928.

Van het grootste belang was wat er zou gebeuren in de Kamerkommissie. Die werd gevormd door de samenvoeging van de kommissie voor landsverdediging met de afgevaardigden van de zes afdelingen. Van de 22 leden der kommissie voor landsverdediging waren er hoop en al drie die zich in de Kamerdebatten van 1928 als vlaamsgezind deden kennen : de katolieken Marck (Antwerpen), Van Hoeck (Turnhout) en Poullet (Leuven). Zij konden zeker rekenen op hun partijgenoot Theelen (Tongeren-Maaseik), maar het is een groot vraagteken wat ze te verwachten hadden van hun Vlaamse medeleden uit andere partijen, de liberaal Buyl (Veurne-Diksmuide-Oostende) en de socialisten Missiaen (Ieper), Samyn (Antwerpen) en Vandemeulebroecke (Dendermonde). De afgevaardigden van de zes afdelingen betekenden wel een belangrijke versterking voor de flaminganten : van de franstaligen waren hun gunstig gezind Masson (lib., Bergen) en Renkin (kat., Brussel), terwijl Cocq (lib., Brussel) het woord niet zou nemen in de openbare vergadering. Daarnaast kwamen drie tenoren van het flamingantisme : Van Cauwelaert, Van Isacker en Huysmans.

Maar hola ! Terwijl alle vijf de anderen zowel voor de taalwet als voor de militiewet waren aangeduid, was Huysmans alleen afgevaardigd voor de militiewet, maar voor de taalwet vervangen door Hubin (soc., Hoei) die zich in de openbare vergadering van de Kamer als een geborneerde antivlaamsgezinde zou uitlaten : de Vlaamse soldaten zouden helaas geen Frans meer leren in het leger, en de eis van tweetaligheid voor officieren betekende dat Napoleon, Foch en Pétain geen onderluitenant zouden kunnen worden (45) ! Dat de socialistische meerderheid in zijn afdeling hem in de plaats van Huysmans had afgevaardigd, bij zover dat er alleen daardoor twee afzonderlijke kommissies ontstonden (46), en dat Huysmans dat aanvaard had, liet meteen merken uit welke hoek de socialistische wind waaide.

In de kommissie zoals daarbuiten voerden de socialisten een systematische demagogische oppositie tegen de militiewet; ze verklaarden dat het bestaande leger overbodig was, maar dat integendeel de massa der Belgen moest worden opgeleid om een volksweerstand tegen een aanval te kunnen bieden (47). Op taalgebied namen ze blijkbaar, en niet alleen Hubin, een antivlaamse houding aan. Van Cauwelaert verweet het hun in volle Kamer, tijdens

(45) *Ann. Parl.*, blz. 1926-1927.

(46) Huysmans was slechts aanwezig op de eerste zitting die over de taalwet handelde; zie zijn verklaring en die van Van Cauwelaert in de Kamer, *Ann. Parlem.*, blz. 1928 en 2415.

(47) *Doc. Parl., Chambre,* 1927-28, nr. 260, bijlage 3 : nota van de minderheid in de kommissie.

een vinnig debat, en niemand sprak hem tegen (48).

In feite waren het in de kommissie - of strikt genomen in de twee kommissies - dus de regeringspartijen die tot een akkoord kwamen, dat door de verslaggever Poullet werd voorgesteld. Van Cauwelaert had de leiding genomen, en het waren zijn voorstellen die in de definitieve wetsontwerpen waren opgenomen; zo zegden achteraf hijzelf zowel als andere sprekers. De kommissie verklaarde dat ze de beginselen van het regeringsontwerp bijtrad, maar die nader wilde precizeren; dat deed ze op een manier die de bedoelingen van de legerleiding en de regering ver achter zich liet.

In de wet op de militie was, aan de bepaling dat een gebeurlijk overschot van rekruten uit een provincie moest worden ingedeeld bij het garnizoen van een naburige provincie, toegevoegd : "bij voorkeur van dezelfde taalgroep of de provincie Brabant". In de taalwet was de "volledige opleiding in de moedertaal" gewaarborgd door de bepaling dat de soldaten in taaleenheden moesten worden ondergebracht die minstens een kompagnie en zo mogelijk een bataljon moesten omvatten. (Om tot een zo ruim mogelijk akkoord te komen, hadden een aantal voorstanders van eentalige divisies hiermee genoegen genomen, aldus het verslag). In de Militaire School moesten behalve de lessen over militaire reglementen en teorieën, ook een aantal wetenschappelijke en technische vakken in beide talen worden gedoceerd, en moesten de Walen evenveel Nederlands leren als de Vlamingen Frans. Ten slotte werd de rekbare slotbepaling over een geleidelijke toepassing van de wet geprecizeerd : zodanig dat ze op 1 januari 1931 volledige uitvoering bekomt.

Waar legerleiding en regering in de Memorie van Toelichting de "eenheid van het bevel" hadden ingeschreven, daar bepaalde de kommissie bij eenparigheid in haar verslag - dat bindende kracht zou krijgen vermits hààr ontwerp zou worden aangenomen en niet dat van de regering - dat door de "volledige opleiding in de moedertaal" ook de bevelen en alle andere mededelingen moesten verstaan worden, die op officiersniveau zouden worden doorgegeven in de eentalige afdelingen. Daarmee lag de bijl aan de wortel van de "unité du commandement". Carnoy en Heyman hadden niet tevergeefs de poort daarvoor opengehouden.

Tegenover al deze belangrijke verbeteringen, stond één toegeving aan de wallinganten : bij het toelatingsexamen tot de Militaire School zou alleen nog een schriftelijke proef worden afgenomen over de kennis van de tweede taal, omdat werd gesteld dat de Waalse humanioraleerlingen niet de gelegenheid hadden om

(48) *Ann. Parl.*, blz. 2414-2415.

zich te oefenen in het Nederlands spreken.

De ontwerpen van de kommissie werden neergelegd in de Kamer, op 5 juli 1928 voor de militiewet, op 11 juli voor de taalwet. De kabinetsraad besliste op 17 juli, op voorstel van minister van Oorlog de Broqueville, om niet alle wijzigingen te aanvaarden, o.m. niet de noodzaak om taaleenheden te vormen van minstens een kompagnie. Maar daar blijkt verder niets van, noch in de ministerraad zelf, noch in de Kamer; blijkbaar heeft de Katolieke Vlaamse Kamergroep het been stijf gehouden. Het ontwerp van de kommissie werd zonder enige wijziging goedgekeurd door de Kamer en later door de Senaat. De twee meerderheidspartijen hadden zich daartoe verbonden, zo bleek in de debatten, en ze wezen alle amendementen van socialistische en fronterszijde af. Het is ons hier echter niet zozeer om de wet te doen, als om de debatten en hun weerslag op de regering, en daarom moeten we die nog nader bekijken.

Aan het wetsontwerp op de militie werden, omwille van de socialistische obstruktie, niet minder dan 21 zittingen gewijd door de Kamer, van 18 juli tot 14 september 1928; aan de taalwet 6 zittingen van 27 juli tot 14 september. Marcq en Van Cauwelaert leidden deze bespreking in. Ze verklaarden dat ze het ontwerp zouden goedkeuren omdat het een grote stap vooruit betekende. Van Cauwelaert bracht hulde aan de geest van begrip die de meerderheid van de kommissie voor de eerste maal had opgebracht voor de tweeledigheid van België, ook een aantal leden die vroeger onvermurwbare tegenstanders waren geweest van de Vlaamse eisen. Wij Vlamingen vragen de volledige gelijkheid maar, zo suggereerde Van Cauwelaert, we laten de keuze van de middelen daartoe aan de Walen : unitaire tweetaligheid of gescheiden eentaligheid. De wet is duidelijk onvoldoende op twee punten. Vooreerst inzake de opleiding van de officieren, wat zal moeten geregeld worden in samenhang met het hele hoger onderwijs. Ten tweede wat betreft het taalstatuut van de officieren buiten de eentalige eenheden, en hier zal de toepassing van de nieuwę wet een definitieve regeling zowel mogelijk als noodzakelijk maken. Het is alleen in het vooruitzicht van die verbeteringen die spoedig moeten volgen, dat we de huidige tekst goedkeuren.

We blijven hier even bij staan, omdat Dr. H.J. Elias met deze voorstelling van de Katolieke Vlaamse Kamergroep de draak stak door te schrijven : "Dit was wel een zeer subtiele redenering ! " (49). Ons komt voor dat er niet te veel subtiliteit lag in die redenering, maar wel te weinig in die beoordeling. Het was een heel realistische standpunt dat de volledige vernederlandsing van de Militaire School

(49) ELIAS, *o.c.*, II, blz. 110, n.a.v. de uiteenzetting ervan door V. Claes voor de Katolieke Vlaamse Landsbond.

en de Krijgsschool zou volgen op de volledige vernederlandsing van de Gentse universiteit. En evenzeer dat tegelijkertijd de verworven nederlandstaligheid van de lagere officieren in de eentalige eenheden kon en moest leiden tot een bevredigende oplossing voor het geheel van het officierenkorps. In de kabinetsraad van 6 december 1929 zou de minister van Landsverdediging meedelen dat de generale staf het wenselijk achtte "pour renforcer l'unité de l'armée, de prévoir des unités flamandes plus considérables qu'actuellement... La loi actuelle est d'une application très difficile, si on ne prévoit pas des unités complètes de Flamands et de Wallons."

De door Van Cauwelaert en de andere Vlaamse katolieke sprekers steeds herhaalde bevestiging dat het hier een eerste stap gold, lokte "verontwaardigde" uitroepen uit van tal van wallinganten; de socialisten Branquart, Van Walleghem, Ernest en Troclet, de liberalen Neujean en Jennissen staan vermeld in de Parlementaire Handelingen.

De wallingant Destrée opende de tegenaanval. Hij verweet aan Van Cauwelaert dat die, hoewel hij zijn eentalige legereenheden bekomen had, toch een ondraaglijke tweetaligheid oplegde aan de Waalse officieren. De eenheid van België moest gered worden door een administratieve scheiding. In het nauw gedrongen door een niet-aflatende Van Isacker, die hem voortdurend zijn verzet tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit voorhield, verklaarde Destrée zich ten slotte bereid om die te aanvaarden. In de loop van de volgende zittingen gingen andere socialistische wallinganten nog feller tekeer tegen "de onverdraaglijke aanslag op Wallonië", de "uitsluiting" van de Walen uit het officierenkorps door de opgelegde tweetaligheid : Troclet (Luik), Branquart (Zinnik), Somerhausen (Verviers), Van Belle (Luik) en Ernest (Charleroi); ze werden ondersteund door de liberalen Jennissen (Luik) en Pater (Charleroi). Verschillenden van hen eisten een algemene regeling van het taalvraagstuk om een einde te maken aan de dreigende verdrukking van Wallonië. Ze werden bij hun woord gevat door Van Cauwelaert die verklaarde dat zulk een algemene regeling inderdaad vereist was : wij willen die ook ! Het laat geen twijfel dat deze debatten hun invloed hebben gehad op de beslissing van eerste-minister Jaspar na de Bormsverkiezing.

Laat ons kort de houding van de andere groepen samenvatten. De fronters, bij monde van Vos, bestreden de wet terecht als onvoldoende - zij zouden tegenstemmen - maar bestempelden haar ook ten onrechte als onbeduidend. Hun amendementen werden door de katolieke Vlamingen verworpen omwille van het akkoord tussen de regeringspartijen, maar met de erkenning dat de splitsing van alle

opleidings-centra en de indeling in grotere taaleenheden moesten volgen in het kader van de verlangde definitieve regeling van de taalproblemen, in het leger en daarbuiten.

Van katolieke zijde ging er geen enkele stem op tegen de wet, integendeel vroeg de franstalige Brusselaar Renkin van de Walen begrip voor de Vlaamse eis dat de officieren de taal van de soldaat moesten kennen. De katolieken zouden als één man de wet goedkeuren.

Aan liberale kant was er meer onenigheid. Naast het al vermelde wallingantisch verzet, werd hier ook de unitaristisch-frankofone viool bespeeld, soms door dezelfden als Pater (die vermenging heerste ook aan socialistische zijde). De franskiljon Amelot van Oudenaarde, die burgemeester was van Zingem, beweerde in naam van vele partijgenoten te spreken wanneer hij zich bij de wet alleen neerlegde met "cette réserve qu'il doit être entendue que ces dispositions seront appliquées avec mesure". Masson van Bergen daarentegen hield een moedig pleidooi voor de wet die recht deed aan het Vlaamse volk. Boedt van Brugge noemde het ontwerp nog maar een fraktie van het Vlaamse recht. Als puntje bij paaltje kwam werd het ontwerp goedgekeurd door alle liberale Kamerleden, op vijf Waalse onthoudingen na.

Bij de houding van de Vlaamse socialisten moeten we iets langer stilstaan, omdat hun propagandistische maneuvers indruk hebben gemaakt, zelfs op een zo knap historicus als Dr. A.W. Willemsen. Nadat ze verstek hadden laten gaan in de kommissie, waar het ernstige werk moest worden geleverd, bliezen ze warm en koud tegelijk in de Kamer. Aan de ene kant verwierpen ze het ontwerp als absoluut onvoldoende voor de Vlamingen, ja als totaal onbeduidend, en verweten ze Van Cauwelaert en de kristen-demokraten dat die hun flamingantisch verleden verloochend hadden. Van de drie kraaiende hanen van weleer is alleen Huysmans overgebleven, zou Gelders uitroepen. De socialisten kwamen nu aandragen met een amendement voor de splitsing per divisie, dat de katolieken in de kommissie hadden voorgesteld maar, bij gebrek aan ondersteuning van socialistische zijde, hadden moeten laten vallen. Huysmans kwam met de eis van een onmiddellijke splitsing van alle opleidingscentra, de Krijgsschool inbegrepen.

Hoewel sommigen van hen, namelijk Gelders en Eekelers, protesteerden tegen bepaalde antivlaamse hatelijkheden in de wallingantische hetze van hun partijgenoten, gaven ze die tegelijk voedsel en traden haar bij. Huysmans maakte het verwijt dat "pour empêcher le vote des six mois, le gouvernement a fait une grosse concession d'ordre linguistique". Gelders beweerde dat Vos met zijn

eis van een Vlaamse opleiding van laag tot hoog een Chinese muur wilde bouwen; waarom hij dat verwijt niet richtte aan Huysmans, verduidelijkte hij niet. Doms (Leuven) schoot de hoofdvogel af : "Indien wij vroeger immer protest hebben aangetekend tegen de ondergeschiktheid der Vlamingen in het leger, dan kunnen wij niet aannemen dat men nu de Walen blootstelle aan diezelfde ondergeschiktheid, en dat men hun de kennis ener tweede taal oplegge... Ik bevestig dat door het invoeren van het regiem dat gij opleggen wilt, de Walen in dezelfde toestand zullen komen te staan waarin de Vlamingen vroeger stonden." Het is voor de Waalse officier niet mogelijk zijn kennis van het Nederlands te onderhouden met het oog op het majoorsexamen. Van Hoeylandt (Sint-Niklaas) verklaarde zich akkoord met Branquart dat deze wet de Walen benadeelde.

Een amendement van drie socialistische wallinganten om de grondige kennis van de tweede landstaal in het officiersexamen af te zwakken tot een "connaissance usuelle", werd verworpen met 85 stemmen tegen 15 bij 3 onthoudingen. Onder de voorstemmers vinden we A. Van Acker (Brugge), De Bunne (Kortrijk), Gelders, Huysmans, Lambrechts (Lier) en Bouchery (Mechelen). Eekelers had zich onthouden "omdat het amendement ingediend is met de beste bedoelingen van gelijkheid van de beide landstalen". Huysmans diende met Troclet een amendement in om uit het toelatingsexamen tot de Militaire School, waar de mondelinge proef over de tweede taal al was weggevallen, ook de vertaling en het tema te schrappen zodat er alleen een opstel zou overblijven. Van Cauwelaert verweet hem raak dat hij wilde "simplement brouiller les cartes de la majorité". We betreuren het dat Huysmans en zijn vrienden, die in de grond met ons akkoord gaan - maar bewees hij hun hiermee niet te veel eer, ook alweer voor de propaganda ? - het ontwerp niet zullen goedkeuren, alleen om de liberale Walen te beter onder druk te laten zetten door de socialistische wallinganten. Wij stellen de taalkwestie boven ons partijbelang, jullie niet ! Bij de stemming over het geheel van het ontwerp maakten de socialisten het zich gemakkelijk : ze verlieten de zaal.

Voor ons doel, de verklaring van de koerswending der regering inzake de kommunautaire verhoudingen in België, heeft de taalwet op het leger in meer dan één opzicht belang. Een onafgebroken vlaamsgezinde agitatie werd errond gevoerd, van december 1927 tot 14 september 1928, om dan meteen over te gaan in de strijd om de amnestie. Hoewel de wet de beslissende deuk gaf aan de Franse eentaligheid van het leger, die kon en moest gevolgd worden door een meer definitieve regeling - deze zou toch nog uitblijven tot 1938 -

werd ze terecht door alle vlaamsgezinden als onvoldoende aanzien en ook door een aantal katolieke niet-parlementariërs verworpen (50). De ontevredenheid in de katolieke rangen was reëel, en werd niet alleen door de fronters, maar ook door de socialisten aangewakkerd. Zonder dat we de *Volksgazet* voor die periode gelezen hebben, kunnen we toch veronderstellen dat ze haar lezers ook in dit verband heeft rijp gemaakt voor de Bormsverkiezing. De houding van de Vlaamse socialisten kon natuurlijk geen indruk maken op de regering, die het hele elektoraal gemaneuvreer kon overzien. Maar die kon niet ongevoelig blijven voor de eisen, zowel van liberale en socialistische Waalse zijde als van katolieke Vlaamse kant, voor een globaal taalstatuut voor het land, waarbij Destrée, een der kampioenen van *Gand français*, op zijn stappen was teruggekeerd.

X. DE REGERING STORMRIJP GEMAAKT DOOR HET NATIONALISME

In zijn knappe syntese over *Het Vlaams-Nationalisme* besluit Dr. A.W. Willemsen dat het de grootste verdienste van die beweging is geweest, dat ze "het Belgische staatsbestuur stormrijp heeft gemaakt". De notulen van de kabinetszittingen der tweede regering Jaspar bevestigen dat tenvolle. Ze doen uitkomen dat niet alleen de Bormsverkiezing, maar het geheel van de nationalistische agitatie in België en in Nederland, hierbij in rekening moet worden gebracht. De regering voelde het land bedreigd door drie gevaren : het kommunisme, het irredentisme in Eupen, en vooral het Vlaams-nationalisme. Als een rode draad lopen aantekeningen over dit laatste gevaar door het verslagboek, in 1928 en vooral in de eerste helft van 1929.

Op 27 februari 1928 vroeg Jaspar, naar aanleiding van een vergadering van Vlaamse nationalisten te Mechelen, of het ministerie van Justitie geen maatregelen kon treffen om de ontwikkeling van die beweging tegen te gaan. Op 19 maart werden de incidenten besproken die waren voorgevallen bij het bezoek van de koningin aan die stad : het werd raadzaam geacht om geen vervolgingen in te spannen vóór het assisenhof van Antwerpen. Nog in dezelfde vergadering deelde Janson mee dat de kontrolekommissie voor de film had bevonden dat de film "Bedevaart naar de graven van de IJzer" een "manifestation nettement séparatiste et une protestation violente contre l'autorité militaire" was, en daarom de toegang had

(50) ELIAS, *o.c.*, blz. 110.

verboden voor kinderen; de kabinetsraad besliste de instelling van censuur op film en toneel te onderzoeken.

Op 18 april was het "le Congrès pan-néerlandais de Louvain" dat ter tafel kwam : op vraag van Jaspar beloofde Baels een stap te doen bij de Nederlandse deelnemers om voortaan weg te blijven. Op 4 juni werd beslist tot de uitwijzing van advokaat De Koning uit Utrecht, die zes dagen later wou spreken in Aalst op een manifestatie ter ere van Borms. Op 30 oktober waren het "3 professeurs hollandais" die de onrust hadden gewekt van de minister van Buitenlandse Zaken; ze wilden voordrachten geven in België onder de bescherming van een "Vlaams Fonds voor Wetenschappelijke Lezingen". "Les sujets annoncés étaient déplaisants et leur développement ne pouvait être que froissant pour la Belgique". In antwoord op démarches in Den Haag had zijn Nederlandse kollega hem bevestigd dat de voordrachten niet zouden doorgaan. Toch bleef er een koude noordenwind waaien. Op 11 december, twee dagen na de Bormsverkiezing, gaf Jaspar zijn kollega's kennis van buitenlandse publikaties ten voordele van het aktivisme, onder meer een manifest dat was ondertekend door Engelse, Franse, Nederlandse, Italiaanse en andere intellektuelen. Hymans beloofde de diplomaten aan het werk te zetten om de bijzonderste personaliteiten voor te lichten, maar Jaspar vroeg bovendien een klacht bij de Nederlandse regering "pour la propagande anti-belge qui est menée dans ce pays".

Tijdens de volgende maanden gingen de Belgisch-Nederlandse betrekkingen naar een dieptepunt, terwijl Borms een rondreis door Vlaanderen en Nederland ondernam waarin hij, onder toeloop van volk, niet precies de lof van het unitaire België zong. En juist toen brachten "de valse papieren van Utrecht" de regering in nauwe schoentjes, zowel tegenover de binnenlandse als tegenover de Nederlandse opinie. Ze kwam onder permanente spanning. De overwinning van de nationalisten in de verkiezingen van mei 1928 zou ten slotte de doorslag geven.

We vermeldden al dat op 14 januari 1928 Jaspar, onder de indruk van de Bormsverkiezing, voorstelde om een nationale kommissie op te richten voor het onderzoek van de kommunautaire vraagstukken. Later werd die idee niet meer besproken, maar Borms bleef zorgen baren. Nadat die in Merksem gehuldigd was, trachtte Jaspar tevergeefs een soortgelijke manifestatie in Antwerpen te doen verbieden door burgemeester Van Cauwelaert. Hoewel de regering zich op 4 februari troostte met het verslag van de provinciegoeverneur, volgens wie het een fiasko was geworden, en op 25 februari met de mededeling dat Borms' verklaringen in Nederland verontwaardiging wekten, was zijn maandenlange toernee haar zeker niet welkom.

Bovendien knoopte Carnoy op 4 februari, aan de wijziging van het kieswetboek om een herhaling van de gebeurtenis van 9 december te voorkomen, de eis vast van "zekere van zijn Vlaamse vrienden" dat in ruil daarvoor een wetsontwerp op de vernederlandsing van de Gentse universiteit zou worden neergelegd door de regering. De week daarop vroeg hij even nuchter dat de provinciale verkiezingen van einde mei zouden worden gehouden met het vrouwenstemrecht, iets waar de liberalen niet van wilden weten. Het was duidelijk dat de Vlaamse katolieken in het offensief gingen.

Die vervelende Hollanders ook. Op 28 januari 1929 was het Gerretson, hoogleraar aan de rijksuniversiteit te Utrecht, die in een toespraak "a attaqué l'unité de la Belgique et incité une partie de nos populations à la révolution"; een krachtig protest zou worden ingediend in Den Haag. De volgende week hoopte men op een verklaring van de Nederlandse regering, waarin de feiten zouden betreurd worden, maar daar kwam niets van terecht want hetgeen Den Haag wilde verklaren was onaanvaardbaar, aldus Hymans op 11 februari. En dan barstte de bom van "de valse papieren van Utrecht" waarmee het kabinet in zijn vergaderingen van 25 februari, 4, 11 en 18 maart en 27 juni zou verlegen zitten.

Het *Utrechtsch Dagblad* publiceerde op 23 februari 1929 de zogenaamde tekst van het Frans-Belgisch militair akkoord van 1920, waarin onder meer een gezamenlijke inval in Nederland was voorzien. Op de kabinetsraad heette het dat het dokument opgesteld was door zekere Albert Franck, een dubbel agent die van de diensten van de kontraspionage papier met briefhoofd van het Ministerie van Landsverdediging had gekregen. Hij had het fantastische stuk in handen gespeeld van de nationalistische volksvertegenwoordiger Ward Hermans van Mechelen, die er mee naar Nederland was getrokken. Het stuk bracht, zoals bedoeld (51), de Frontpartij in moeilijkheden (52). Maar het berokkende in het buitenland veel schade aan België,

(51) Zie G. PROVOOST, *Het Frans-Belgisch militair accoord van 1920 en de zaak der Utrechtse documenten in 1929*, in *Res Publica*, 1969, blz. 327-349.

(52) H.J. ELIAS, *o.c.*, III, blz. 15-16. Volgens de Heer Leo Picard deden de valse papieren veel afbreuk aan de sympatie die de Vlaams-nationalisten, de aktivistische ballingen en hun Dietse vrienden genoten in Nederland. Hij gaf ons volgende voorstelling van het gebeuren. Ward Hermans was met de papieren naar Van Genechten gegaan, die naar Gerretson, bij wie beraad werd gehouden en beslist er munt uit te slaan. De reder Van Beuningen die tegen het Belgisch-Nederlands verdrag gekant was, gaf geld voor de dokumenten, misschien 50.000 gulden, waarmee *De Schelde* werd gesteund (ook Van Es gaf geld voor de *Schelde*). De publikatie gebeurde in het *Utrechtsch Dagblad* omdat de hoofdredakteur P.H. Ritter een van de grootnederlandse vrienden was van Van Genechten en Gerretson. Interview L. Picard, 17 april 1972.

naar het oordeel van de regering, en het leverde haar in het parlement een aantal interpellaties op. De verantwoordelijke officier, kolonel Duthoit, zou worden verplaatst.

Op 11 maart "M. Jaspar ... tient à souligner combien il a été péniblement impressionné par l'attitude de M. Beelaerts, Ministre des Affaires Etrangères de Hollande. Dans ces conditions on doit être assez pessimiste sur le résultat des négociations actuellement en cours entre les deux pays". Het betrof de onderhandelingen over de Schelde-Rijnverbinding, die op 10 september 1928 waren hervat, maar die inderdaad doodliepen (53). Op dezelfde zitting werd medegedeeld dat de goeverneur van Antwerpen, Holvoet, incidenten vreesde op de voetbalwedstrijd België-Holland van 24 maart en voorstelde deze te verdagen, maar dat burgemeester Van Cauwelaert daartegen gekant was. Minister Lippens sprak zich ook uit tegen verdaging, maar Hymans verklaarde dat de Belgische publieke opinie de houding van de Nederlandse pers streng beoordeelde. Men zou opnieuw aandringen op verdaging en in elk geval zou geen enkel minister aanwezig zijn (54).

Op 15 april werd de regering opnieuw wakker geschud, ditmaal door P. Geyl. "M. Janson, Ministre de la Justice, soumet au Conseil la demande du sujet hollandais Gay (sic!), professeur à Londres, membre actif du mouvement activiste flamand, qui voudrait faire une tournée de conférences historiques en Belgique". Hymans en de Broqueville "signalent l'attitude scandaleuse de cet activiste contre la Belgique et insistent pour qu'il soit opposé un refus formel à sa requête", iets waarmee Janson graag akkoord ging (55).

Intussen naderden de parlementsverkiezingen van mei 1929, en kwamen drukkingsgroepen en partijen voor de dag met hun programma inzake het taalvraagstuk. De "Ligue nationale pour l'unité belge" publiceerde in februari dat van haar sekretaris-generaal, de liberale Brusselse hoogleraar Jacques Pirenne. Het was een uitwerking van het voorstel dat de socialistische wallingant Jules Destrée had gedaan in 1923. Het begon met de erkenning dat de taal van de meerderheid de officiële taal moest zijn. Maar de keuze ervan moest door de gemeentelijke kiezers gebeuren : bij referendum zouden die zich uitspreken voor een frans- of een nederlandstalig

(53) C.A. VAN DER KLAAUW, *Politieke betrekkingen tussen Nederland en België 1919-1939*, Leiden, 1953, blz. 116-121.

(54) Op 27 juni werd het advies van de prokureur-generaal goedgekeurd om geen vervolgingen in te stellen tegen Ward Hermans.

(55) Naar Geyl in 1961 verklaarde, heeft hij wel kunnen spreken in Antwerpen en Gent, maar werd hij uitgewezen toen hij in Leuven het woord wou voeren; J. FLORQUIN, *Ten huize van...*, 2 (1971), blz. 210.

bestuur en onderwijs in hun gemeente, of voor een tweetalig stelsel wanneer 20% dat zou vragen. Die tweetaligheid zou ook gelden voor de plaatselijke diensten van de rijks- en de provinciale besturen. De onderwijstaal of -talen zouden voor de officiële scholen door hetzelfde referendum worden bepaald, maar daar waar de anderstalige minderheid geen 20% haalde, zou ze beschermd worden door overheidssubsidies aan haar vrije scholen. Inzake leger en gerecht zou elk burger de vrije keuze van taalgebruik hebben. Alles moest gebeuren door eentalige ambtenaren en magistraten in tweetalige diensten en rechtbanken, behoudens tweetalige ambtenaren in de centrale administratie. In Gent zouden een frans- en een nederlandstalige universiteit naast elkaar bestaan (56).

Op 13 maart 1929 keurde de Middenraad van het A.C.W., waarvan de flamingant Edmond Rubbens voorzitter was, een voorstel goed dat was overgemaakt door een kommissie die het taalvraagstuk had moeten bestuderen. Daarin werd gevraagd dat het parlement een duidelijk en volledig taalstatuut voor het land zou opstellen, "eens voorgoed". Als beginselen werden opgegeven de eentaligheid van Vlaanderen en van Wallonië, in bestuur, leger, gerecht en onderwijs; een bijzonder stelsel voor de Brusselse gemeenten, voor de gemengde op de taalgrens en voor de duitstalige; ten slotte voor de centrale besturen een hervorming zodat ze alles in het Nederlands voor Vlaanderen en in het Frans voor Wallonië zouden behandelen, met gelijke verdeling van de ambten tussen Walen en Vlamingen, zonder tweetaligheid te eisen, tenzij van de onmisbare verbindingsagenten. Dit stuk, waarin geen sprake was van franstaligen in Vlaanderen, zou later door het kongres van het A.C.W. worden goedgekeurd (57). Dat ook de Waalse vleugel van de kristelijke arbeidersbeweging zich hierachter schaarde, was betekenisvol, en kon aan de regering niet ontgaan. Het stuk vormde het belangrijkste punt uit het verkiezingsprogramma van het A.C.W. en werd van krachtige kommentaar voorzien in de brochure waarin dat programma werd verspreid (58).

Wel kon het een troost zijn voor de liberale ministers, dat op 16 maart 1929 onder Vlaamse en Waalse socialisten een *Compromis des*

(56) A.W. WILLEMSEN, *o.c.*, blz. 254-255. Vgl. *Le Flambeau*, 1 april 1929 en *La Revue Générale*, 15 juli 1929.
(57) M. BASSE, *o.c.*, II, blz. 234; S.H. SCHOLL e.a., *150 jaar Katholieke Arbeidersbeweging in België (1789-1939)*, III, Brussel 1966, blz. 152 en 288., *La revue catholique des idées et des faits*, 5-12 april 1929, blz. 3.
(58) *De Politieke Werking van het Algemeen Christelijk Werkersverbond.* Extra-nummer van *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1929.

Belges werd gesloten, waarin de taalvrijheid werd gepredikt. Maar zelfs daarin werd toch een zekere splitsing van de centrale besturen voorgestaan, en de eentaligheid van de landstreken in beginsel erkend; we komen er verder op terug.

Het bureau van de Katolieke Unie, dat was het kontaktorgaan tussen de vier standsorganisaties achter de katolieke partij, had al in februari "de Vlaamse kwestie grondig besproken" op een verslag van Prosper Poullet (59). Misschien mede omdat het voorzitterschap dat jaar toeviel aan het A.C.W., nl. aan Edmond Rubbens, werden in het verkiezingsmanifest de flamingantische eisen bijgetreden. In naam van de nationale samenhorigheid werd er gevraagd dat de Vlaamse bevolking, net zoals de Waalse, zou genieten van het gebruik der in haar streek heersende taal in het bestuur, de rechtspraak en het onderwijs in alle graden, evenals van de behandeling van haar aangelegenheden in die taal in de centrale administraties en in het leger (60). Ook hier geen sprake van een franstalige minderheid. Met deze tekst hadden zich dus niet alleen het A.C.W., maar ook de Boerenbond, de middenstandsorganisaties en zelfs de Federatie van Katolieke Kringen en Verenigingen akkoord verklaard.

Op 26 mei 1929 gaven de parlementsverkiezingen enkele belangrijke verschuivingen te zien, vergeleken bij 1925 (61). De liberalen wonnen 1,91% van de stemmen bij, de fronters 2,44%. De verliezers waren de socialisten met 3,41%, en neutrale snipperlijsten met 1,40%. Katolieken en kommunisten behielden ongeveer hun stemmenpercentage, al verloren ze elk één zetel in de Kamer. De uitslagen krijgen maar hun betekenis wanneer ze per landsgedeelte worden ontleed. In Vlaanderen hadden de fronters een grote sprong vooruit gemaakt, die hen op ongeveer 12% bracht van het kiezerskorps in die streek; dat ten koste zowel van de socialisten als van de katolieken. In Brussel hadden de liberalen een belangrijke overwinning geboekt ten nadele van de socialisten. In Wallonië ten slotte hadden de twee regeringspartijen winst behaald zowel op de B.W.P. als op neutrale lijsten. Deze verkiezingen betekenden in Vlaanderen een uiting van flamingantisch ongeduld; in Wallonië en enigszins zelfs in Brussel een goedkeuring van de regeringspolitiek van toegevingen aan de vlaamsgezinden inzake leger en amnestie, met een afkeuring van het wallingantische opbod der socialisten. De regering

(59) M. WASSEIGE in *La revue catholique des idées et des faits*, 22 feb. 1929, blz. 3-5.
(60) *La Revue Générale*, mei 1929, blz. 639-640.
(61) We nemen hier de ontleding over van E. DE SMET, R. EVALENKO en W. FRAEYS, *Atlas des élections belges 1919-1954*, Brussel 1958, blz. 26.

kon niet anders dan daar besluiten uit trekken.

In de kabinetsraad van 29 mei kommentarieerde Jaspar : het land heeft zijn vertrouwen uitgesproken in de politiek van de regering en deze zal die voortzetten. Onmiddellijk daarop volgde de vraag of het parlement in een buitengewone zittijd moest worden samengeroepen. de Broqueville "estime qu'il faut préparer dans le calme la solution de la question flamande. Une réunion des Chambres... rendrait l'atmosphère peu favorable." Daarmee was het hoge woord eruit : de verkiezingsoverwinning van de Vlaams-nationalisten, na alles wat eraan was voorafgegaan, had de regering overtuigd dat een globale aanpak van de Vlaamse verzuchtingen nodig was. De nederlaag van de B.W.P., die de wallingantische kaart had gespeeld, maakte daarvoor de weg vrij en toonde dat het niet nodig was evenveel aandacht te besteden aan het wallingantisch antivlaams verzet, zoals de kabinetsraad in januari 1929 gemeend had.

In de loop van juni verklaarde Jaspar publiek : "Ik wil de taalkwestie oplossen. Ik wil niet aan het bewind blijven, indien ik daarin niet slaag". En zelfs Paul Hymans erkende in het openbaar dat men "de taalkwestie moest aanpakken met een nieuwe geest en met buitengewoon veel goede wil" (62). De kogel was door de kerk. In 1930 zou Jaspar de vernederlandsing van de Gentse universiteit tot een goed einde brengen, twee jaar later zijn opvolger Renkin de vernederlandsing van het lager en middelbaar onderwijs en van de officiële administraties.

XI. DE ROL VAN DE REGERING EN DE PARTIJEN

De beslissing van de regering-Jaspar na de parlementsverkiezingen van 26 mei 1929, om "de oplossing van het Vlaamse vraagstuk" na te streven, was de resultante van een heel aantal krachten en het resultaat van een heel aantal gebeurtenissen. Daar was vooreerst de toenemende drukking van het nationalisme waarvoor de regering heel gevoelig was. Borms speelde daarbij een van de hoofdrollen, hoewel we moeten onderstrepen dat niet het feit van zijn overwinning een "donderslag" was, maar alleen haar omvang. Anders dan de historici tot nu toe gesteld hebben, moet groot belang worden gehecht aan de steun die de Vlaams-nationalisten ontvingen vanuit Nederland, aan de weigering van de Nederlandse regering om daartegen krachtig op te treden, en aan "de valse papieren van

(62) M. BASSE, *o.c.*, II, blz. 230.

Utrecht".

Een ander punt dat moet benadrukt worden, is dat de kentering al heel duidelijk merkbaar werd in de loop van 1928. Van Cauwelaert kon getuigen dat, in de kamerkommissie voor het onderzoek van de taalwet op het leger, een nieuwe geest zich had getoond van begrip voor de Vlaamse eis tot gelijkberechtiging. Uit vrees dat die gelijkberechtiging zou leiden tot een officiële tweetaligheid in het hele land, had de wallingantische voorman Destrée tijdens het openbaar debat zijn vroegere stelling voor het behoud der franstalige universiteit in Gent prijsgegeven. Zowel liberale en socialistische wallinganten als katolieke flaminganten hadden een alomvattend taalstatuut voor het land gevraagd, in de zin van de eentaligheid der landstreken. Toch hadden de socialisten wallingantische druk uitgeoefend tegen de Vlaamse gelijkberechtiging, druk waarvoor de Waalse liberalen gevoelig waren; maar het kiezerskorps had hen daarin niet gevolgd. De socialistische nederlaag was even belangrijk als de Vlaams-nationalistische overwinning om een bevredigende taalregeling te kunnen uitvaardigen.

Er blijft ons te precizeren welk het respektievelijke aandeel was van de Vlaamse katolieken en de Vlaamse socialisten in heel deze omwenteling, en in het algemeen hoe het spel van partijen en regering verliep in de Vlaamse aangelegenheden.

De enige auteur die hierover ernstig geschreven heeft is Dr. A.W. Willemsen. Laat ons eerst zijn standpunt samenvatten. "Op het eerste gezicht lijkt de onmacht van de flaminganten zeer verwonderlijk. Immers, de Vlaamse katolieken bezaten in de katolieke kamerfraktie de meerderheid, terwijl de Vlaamse socialisten grotendeels vlaamsgezind waren en in hun gelederen niet, zoals bij de katolieken het geval was, met een invloedrijke franskiijonse fraktie te maken hadden. Bovendien stonden de Waalse socialisten voor het merendeel eerder onverschillig en onbegrijpend dan uitgesproken vijandig tegenover het Vlaamse vraagstuk. De verklaring van de zwakheid der minimalisten moeten we allereerst zoeken in de Belgische partijstruktuur en in de positie die de flaminganten binnen de partijen innamen. We zien dan, dat noch de socialistische noch de katolieke flaminganten in hun partij een zelfstandige groep vormden. Wel bestond er in de katolieke fraktie officieus een Katolieke Vlaamse Kamergroep, maar zelfstandig - in staat bijvoorbeeld om fraktiedwang uit te oefenen - was deze niet. Verder moeten we in het oog houden, dat het merendeel der vlaamsgezinde katolieken niet als flaminganten, doch in de allereerste plaats als vertegenwoordigers van de een of andere standengroepering naar de Kamer afgevaardigd werden. *Daarnaast* waren ze ook flaminganten. De specifiek

flamingantische katolieke organisatie... stelden geen eigen kandidaten op de katolieke lijsten... Bij de socialisten was dit evenmin het geval...

Met het oog op de partijeenheid kon geen enkele partij zich veroorloven een uitgesproken flamingantisch program aan te nemen. ...Zo kon in de boezem van een regering vrijwel nooit een meerderheid voor een flamingantisch programmapunt gevonden worden. Daarom ontsproot een Vlaams wetsontwerp bijna altijd aan een parlementair initiatief, waarbij de regering meestal een neutraal standpunt bewaarde. Alleen de wet-Nolf ging... uit van de regering en werd toen ook zonder veel moeite aangenomen... Omdat de flaminganten gebonden waren door de andere belangen van hun partijen, konden ze van het Vlaamse vraagstuk geen kabinetskwestie maken, en ze waren niet bij machte dit tot een partijbelang te verheffen, omdat de flamingantische belangengroeperingen niet een integrerend deel uitmaakten van het Belgische partijwezen...

Hebben de minimalisten, in de eerste plaats Van Cauwelaert en Huysmans... gefaald in flamingantisch opzicht ? ... Een feit is, dat de vlaamsgezinde katolieken, van wier steun tot 1935 de meeste regeringen volkomen afhankelijk waren, nooit een kabinet hebben doen vallen op de Vlaamse kwestie. Een uitzondering vormt de val van het kabinet-Theunis in 1924... De fransgezinde liberalen hebben daarentegen in de beginjaren dertig wel en bij herhaling een kabinet op de taalkwestie doen struikelen... Van Cauwelaert... was principieel een man van het kompromis... ontkom ik toch niet aan de indruk, dat Van Cauwelaert doorgaans te gauw geneigd was ontijdig een kompromis te aanvaarden... Het blijft de vraag, of het nonkonformisme en de kribbebijterigheid van Huysmans, eigenschappen die de enigszins plechtstatige Van Cauwelaert nu eenmaal niet bezat, niet beter pasten bij de situatie, waarin de Vlaamse beweging in de jaren twintig verkeerde. Een integrale oplossing van het Vlaamse vraagstuk of zelfs maar het doordrijven van enigszins aanvaardbare taalwetten waren toen immers volslagen onmogelijk. Een meer oppositionele houding schijnt me onder dergelijke omstandigheden vruchtbaarder toe dan het verzoeningsgezinde en tot kompromissen geneigde standpunt van Van Cauwelaert, die de opeenvolgende regeringen het leven wel eens zuur maakte, maar de eenheid van zijn partij nooit wilde aantasten.

Over Huysmans' ministerschap heb ik hiervoor reeds het nodige gezegd (63). Als kamerlid oefende hij naast de Vlaams-nationalisten

(63) Huysmans deed als minister van Onderwijs van juni 1925 tot november 1927, de taalwet naleven en voerde ze zo gunstig mogelijk uit; WILLEMSEN, *o.c.*, blz. 136-137.

de scherpste kritiek uit op de kreupele taalwetgeving. Nu was dit voor hem ongetwijfeld gemakkelijker omdat zijn partij de meeste tijd niet in het kabinet vertegenwoordigd was - de Vlaamse socialisten schijnen dan ook vaak radikaler van opvatting te zijn dan de Vlaamse katolieken -, maar dit neemt niet weg, dat de Vlaamse beweging, niet krachtig genoeg om een regering haar eisen op te leggen, het vooral moest hebben van een principiële en krachtige oppositie" (64). En elders luidt het over Huysmans : "Door zijn doorzettingsvermogen heeft hij, samen met enkele anderen als Vermeylen en Deswarte, tenslotte de socialistische partij voor de Vlaamse taaleisen kunnen winnen", namelijk in het *Compromis des Belges* van 1929 (65). Tot hier Dr. Willemsen.

Het zal de lezer al zijn opgevallen dat deze beoordeling over het geheel van de jaren twintig, zeker niet opgaat voor 1928 wanneer de wetten op het leger en op de amnestie werden behandeld. Er steekt een overdrijving in van "de onmacht van de flaminganten", een gebrekkige kennis van het mechanisme van regering en partijen, een ernstige vertekening van de houding van die partijen tegenover het Vlaamse vraagstuk, met als resultaat van dit alles een verkeerde beoordeling van Van Cauwelaert.

Om te beginnen "de onmacht van de flaminganten". Tussen 1918 en 1928 heeft de taalwetgeving snellere vorderingen gemaakt dan ooit tevoren, ondanks het odium dat het aktivisme op de Vlaamse beweging geworpen had. Het ongeduld van de flaminganten was nog sneller gestegen, zodat zij met het bereikte geen genoegen namen en de frontpartij de onmacht van de belgicisten hekelde. Maar is dat het standpunt dat de historicus moet innemen ? Na de eerste Wereldoorlog werden ook op zociaal gebied snellere vorderingen gemaakt dan tevoren, maar omdat het ongeduld nog sneller gestegen was, kwam het tot een kommunistische partij die "de onmacht van de B.W.P." aanklaagde. Kan de historicus zich daar zonder meer achter stellen ?

Als we konkreet de verwezenlijkingen van 1928 inzake het leger en de amnestie bekijken, dan waren daar heel belangrijke resultaten geboekt, waarvan sommige door Willemsen over het hoofd werden gezien. Zo meent hij dat "voor de bevordering tot officier de kennis van de twee talen, de ene grondig en de andere elementair, vereist" werd, en "deze wet bepaalde niet de commandotaal" (66). Ook zijn weergave van de bepalingen van de genadewet is onnauwkeurig, en hij

(64) WILLEMSEN, *o.c.*, blz. 138-144.
(65) *O.c.*, blz. 124.
(66) *O.c.*, blz. 137-138.

besluit : "Amnestie bracht deze wet dus in genen dele", o.a. omdat de veroordeelden de boeten en dergelijke niet vergoed kregen. Zelfs meent hij dat de wet "onder oppositie van de liberale partij aangenomen werd" (67).

Dat brengt ons meteen tot de hele werking van het mechanisme van regering en partijen. Anders dan waar de auteur van uitgaat, bestond er tussen de twee oorlogen voor de katolieke partij geen unitaire organizatie met een officiële partijleiding. In die zin kon een flamingantische eis, zomin als welke andere ook, er geen programmapunt vormen, omdat er geen programma bestond. Er bestonden natuurlijk een reeks belangen waarvoor de partij zich konstant inzette. Onder vele andere waren dat, al sinds een eeuw, die van het vrij onderwijs, die van de boeren, en die van de Vlaamse beweging. Ik zeg wel : voor de hele katolieke partij, ook voor de franstalige Brusselaar Jaspar die volksvertegenwoordiger was voor Luik. De Katolieke Vlaamse Kamergroep kon geen fraktiedwang uitoefenen ? Dat kon ze meer dan wie ook, buiten de regering zelf. In de notulen van de kabinetsraad worden herhaaldelijk onderhandelingen met haar of met haar voorzitter Van Cauwelaert vermeld, maar nooit met een centraal katoliek partijorganisme dat immers niet bestond. Wij vonden ook nooit een verwijzing naar een vergadering van de hele katolieke Kamer- of Senaatsfraktie. In de "Vlaamse" aangelegenheden was het de Katolieke Vlaamse Kamergroep die zich rechtstreeks tot de regering wendde en omgekerd.

De katolieke partij werd, bij gebrek aan een specifiek eigen bestuur, geleid door de katolieke ministers, en meer bepaald door de eerste-minister. Die moest natuurlijk rekening houden met allerlei groepen en invloeden : A.C.W., Boerenbond, episkopaat, en noem maar op. En in hetgeen ons hier aanbelangt, in de eerste plaats met de Katolieke Vlaamse Kamergroep. De eerste minister en zijn katolieke kollega's verdedigden dus in de schoot van de regering de Vlaamse belangen, tegenover de liberale ministers die de Waalsfrankofone verdedigden. Welnu de positie van Jaspar was duidelijk overwegend in de kabinetsraad. Hij bepaalde de agenda, leidde de besprekingen in en trok er de konklusie uit. Meer dan een trok hij er, zonder protest, een konklusie uit die merkelijk anders luidde dan de notulen van de voorafgaande bespreking zouden doen vermoeden. Geen wonder dat het niet de Vlaamse katolieke ministers waren, maar de franstalige liberalen, die soms zouden ontslag nemen ! Zowel inzake de taalwet op het leger als inzake de amnestie, was het de regeringsmeerderheid als zodanig die tot een standpunt kwam, dat

(67) *O.c.*, blz. 222.

met fraktiedwang in de wet werd ingeschreven. Inzake amnestie was het in de regering zelf dat het kompromis tot stand kwam, omdat de liberalen niet of nauwelijks vertegenwoordigd waren in de kamerkommissie. Inzake het leger was het in de kamerkommissie dat het meerderheidsakkoord werd bepaald, en legde de regering zich daar achteraf bij neer.

"De specifiek flamingantische organizaties stelden geen eigen kandidaten op de katolieke lijsten", meent Dr. Willemsen. Dat was een aangelegenheid van elk arrondissement afzonderlijk en Van Cauwelaert bijvoorbeeld werd ondanks zijn afkomst niet door de boeren afgevaardigd... Willemsens beschouwing is hier dus maar ten dele juist. Maar ze wordt kontradiktorisch wanneer hij in dezelfde passage vervolgt dat de zwakheid van de flaminganten een gevolg was "van het feit, dat de beide emancipatiebewegingen, de Vlaamse beweging en de opkomende demokratische, in het bijzonder de arbeidersbeweging, nooit samengesmolten zijn, ondanks de onmiskenbare invloed van vlaamsgezinden op de ontwikkeling van de kristen-demokratie" (68). Inderdaad waren de flaminganten in het parlement veelal afgevaardigden van een of andere standsgroepering, bijzonder van de arbeiders zoals Poullet, Rubbens, Heyman, Marck en Van Isacker. Maar dat bewijst toch juist dat er in hoge mate een versmelting gebeurd was tussen de katolieke Vlaamse beweging en de kristen-demokratie.

Het bracht inderdaad mee dat de katolieke flaminganten andere belangen te verdedigen hadden dan de taal. Na de behandeling van de taalwetten van 1930 en 1932 schrijft Willemsen : "Het blijft niettemin de vraag of de Vlaamse katolieken wel het onderste uit de kan hebben gehaald ... Verder wil het me voorkomen, dat de katoliek Vlaamse kamergroep, waar Van Cauwelaert nog veel meer dan in de jaren twintig de dominerende figuur was, zijn eisen te laag stelde en te gemakkelijk week voor een onaanvaardbaar van regeringszijde" (69). Natuurlijk konden de katolieke flaminganten niet het onderste uit één kan halen, omdat ze als regeringspartij uit vele kannen moesten drinken, en omdat ze als standenvertegenwoordigers over vele belangen moesten waken. Indien zij zich niet bekreund hadden om de duur van de legerdienst, om de uitbreiding van de sociale zekerheid, enz., enz., zouden zij van hun liberale partners wel éénmaal iets méér hebben kunnen losmaken inzake de taalwetten. Maar dan zouden de Vlaamse arbeiders, boeren, bedienden en middenstanders niet meer voor hen gestemd hebben, en dan was het

(68) *O.c.*, blz. 129-140.
(69) *O.c.*, blz. 275.

met de verdere taalwetgeving uit geweest. Wij begrijpen niet dat Dr. Willemsen betreurt dat er niet een nog vollediger versmelting van de Vlaamse en de sociale beweging gebeurd is, en tegelijk betreurt dat de flaminganten oog hadden voor andere dan taalaangelegenheden. Of we begrijpen het zo : hij ziet onvoldoende dat er aan katolieke kant een versmelting gebeurd is, maar niet aan de socialistische.

Daarmee zijn we beland aan het pijnlijke vraagstuk van de vlaamsgezindheid in de socialistische partij, vergeleken bij de katolieke. Dr. Willemsen spreekt in zijn boek herhaaldelijk over de "invloedrijke franskiljonse fraktie" waarmee de Vlaamse katolieken te maken hadden, en daarentegen de socialisten niet, terwijl "de Waalse en Brusselse socialisten... zich ook minder ontoegankelijk toonden voor de Vlaamse desiderata dan de Waals-Brusselse katolieke rechtervleugel". In 1928 lagen de verhoudingen precies omgekeerd ! Noch inzake het leger, noch inzake de amnestie, heeft één enkel Vlaams katoliek volksvertegenwoordiger tegen de flamingantische eisen gesproken of gestemd, noch zich onthouden. Moesten een aantal katolieke of liberale Vlaamse gekozenen gestemd hebben voor een amendement dat genoegen nam met een "connaissance usuelle du flamand" door de officieren, dan zou Dr. Willemsen niet zonder reden gewezen hebben op die franskiljonse fraktie. De voorstemmers waren Van Acker, De Bunne, Gelders, Huysmans, Lambrechts en Bouchery, terwijl Eekelers zich onthield. Dit was zeker geen bevestiging van het besluit van Dr. Willemsen : "Het wallingantisme van de Waalse socialisten maakte voor de vlaamsgezinde socialisten een vruchtbare aktie gemakkelijker" (70).

Waren de Vlaamse socialisten dan niet vlaamsgezind ? Er moet hier een dubbel onderscheid gemaakt worden. Om te beginnen geografisch : een aantal parlementariërs van Antwerpen, Mechelen, Sint-Niklaas, Leuven en Brussel spraken Nederlands in de Kamer en klaagden er de achteruitstelling van de Vlamingen aan. Ze vroegen, evenals hun orgaan de *Volksgazet*, radikale amnestie en radikale vernederlandsing van het leger, en verwierpen de voorstellen van de meerderheidspartijen als bespottelijk-onvoldoende. Deze groep werd door Antwerpen gedomineerd. Uit de invloedszone van Gent in beide Vlaanderen nam niemand het woord in die zin.

Ook wanneer we ons beperken tot degenen die we gemakkelijkheidshalve de Antwerpse groep noemen, is het antwoord op de vraag of zij vlaamsgezind waren, niet zo eenvoudig. Want er lag toch zo'n grote afstand tussen hun woorden en hun daden. Zij hebben door hun propaganda ertoe bijgedragen dat hun aanhangers

(70) *O.c.*, blz. 454.

werden gesensibilizeerd voor de Vlaamse eisen. Zonder hun optreden had Borms heel wat minder stemmen gehaald, en had zijn verkiezing niet die weerklank gekregen. Het was natuurlijk voor de Vlaamse beweging belangrijk dat zij, in hun oppositie tegen de regering, niet de patriottisch-frankofone maar wel de ultra-flamingantische toon aansloegen. Dat wijst toch op een zekere vlaamsgezindheid.

Maar om van een politicus of een politieke groep te kunnen zeggen dat die vlaamsgezind is, moet de Vlaamse kwestie toch enig gewicht hebben in zijn waardenschaal; moet hij toch bereid zijn om, met het oog op Vlaams voordeel, enig ander belang in zekere mate op te offeren. De kristen-demokraten aanvaardden in 1928 een geringere verkorting van de diensttijd dan hun lief was (71), om een grote verbetering van het taalstatuut in het leger te bekomen. De "Antwerpse" socialisten integendeel maakten hun daar een bitter verwijt van. Ik vond nergens dat zij in 1928 op enig punt van hun partijprogramma of van hun partijbelang een toegeving zouden hebben willen doen om Vlaamse belangen veilig te stellen. Indien dit zo is, in welke mate kunnen zij dan als een vlaamsgezinde kracht beschouwd worden ? Zij hadden vermoedelijk een volledige amnestie kunnen bekomen voor aktivisten die tot niet meer dan tien jaar veroordeeld waren, en een indeling van het leger in eentalige divisies, indien zij daarvoor in de kamerkommissies hadden willen samenwerken met de katolieke flaminganten. Maar dat zou hen in botsing gebracht hebben met Waalse partijgenoten. Ze verkozen daarom en om elektorale redenen in beide gevallen Van Cauwelaert tegen te werken en tegelijk voedsel te geven aan het antivlaamsgezind wallingantisme.

Dr. M. Claeys-Van Haegendoren zag de verhoudingen juist, waar ze schreef : "Hoewel de Vlaamse socialisten geen vooraanstaande rol speelden in de Vlaamse beweging, waren hun Waalse partijgenoten zeer aktief in de opkomende Waalse beweging... Het wallingantisme was aanvankelijk uiterst ambivalent : het kwam energiek op voor het behoud van de eentaligheid van Wallonië, maar hield buitendien vast aan de tweetaligheid van Vlaanderen" (72). Hoever de partijsoli-

(71) Het kongres van het A.C.W. van 1927 had zich uitgesproken voor een diensttijd van zes maanden in Vlaamse en Waalse eenheden; S.H. SCHOLL e.a., *o.c.*, III, blz. 301.

(72) M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 Jaar Belgisch Socialisme*, blz. 276. Deze auteur sluit zich in haar uiteenzetting toch nauw aan bij Willemsen : ze meent dat er zich in 1928, bij de diskussies over het taalgebruik in het leger en over de amnestie, al een toenadering vanwege de Waalse socialisten tot het vlaamsgezinde standpunt had voorgedaan, toenadering die werd vastgelegd in het *Compromis des Belges* (blz. 276-278).

dariteit dan zelfs de "Antwerpse" socialisten meesleepte, hebben we gezien voor wat 1928 betreft. Er blijft ons te onderzoeken of het *Compromis des Belges* van maart 1929 daarin een kentering bracht, en meer algemeen hoe de houding van de Belgische Werkliedenpartij inzake de taalwetgeving is geëvolueerd.

XII. DE B.W.P. TEGENOVER DE TAALWETGEVING 1913-1928

Uit een overzicht van de behandeling der taalwetten in de Kamer tussen 1913 en 1928 blijkt dat de B.W.P. op dit zoals op andere terreinen een gesloten front trachtte te handhaven. Aanvankelijk stond ze daarbij overwegend op het vlaamsgezinde standpunt, maar later sloeg ze over naar het waalsgezinde.

Vóór de Eerste Wereldoorlog schreef de B.W.P. "de gelijkheid der landstalen" in haar programma. Ze erkende de verfransing in Vlaanderen als een voorrecht temeer voor de burgerij, ten koste van de arbeiders. In het parlement steunde ze de taalwetsvoorstellen. Daarbij moet onderstreept worden dat ze haar gekozenen tot 1900 uitsluitend in Wallonië kon winnen, en ook later nog in grote meerderheid. Het was dus dank zij haar stevige partijtucht en het demokratisch rechtvaardigheidsgevoel van haar Waalse parlementariërs, dat ze op dit punt kon standhouden tegen de elektorale konkurrentie van wallingantische liberalen. Nog in 1907, toen de regering aan het parlement voorstelde om van de mijningenieurs de kennis van het Nederlands te eisen, bleek het dat ondanks een aanvankelijk wallingantisch verzet, de B.W.P. "nog steeds in blok bereid was mede te werken aan de Vlaamse wetgeving in de zeer gematigde vormen waarin die door de Kamers werd gestemd". En dat o.m. dank zij het krachtig optreden terzake van C. Huysmans (73).

Toch was de B.W.P. in Vlaanderen niet vlaamsgezind, op enkele jongeren als Huysmans en A. Deswarte na. In haar bladen en verenigingen trachtte ze niet haar aanhangers een Vlaamse reflex bij te brengen, integendeel stelde ze de Vlaamse beweging dikwijls voor als een romatische tijdverspilling, indien ze haar al niet bestreed als een klerikaal werktuig. Vlaamsgezindheid noemde ze strijdig met haar internationalistische beginselen, en het taalvraagstuk zou automatisch verdwijnen samen met het kapitalisme. Hier was al te vrezen dat de Vlaamse socialisten weinig weerstand zouden kunnen bieden wanneer hun Waalse partijgenoten, die de meerderheid

(73) H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, IV, Antwerpen, 1965, blz. 12 en 271.

vormden, naar het wallingantisme zouden overslaan.

Dat laatste werd al duidelijk bij de behandeling van de taalwet op het leger in 1913. De flaminganten hadden de indeling in Vlaamse en Waalse eenheden geëist. Daarbij werd een amendement voorgesteld door liberale en socialistische wallinganten, waaronder Destrée : het moest gaan om nederlands- en franstalige eenheden waartussen de miliciens vrij zouden kunnen kiezen. Van vlaamsgezinde zijde werd dat, onder meer door C. Huysmans, scherp bestreden, omdat het armemensen-eenheden naast rijkelui-eenheden zou scheppen : hier werd integendeel een territoriale rekrutering voorgestaan, behoudens uitzonderingen voor anderstaligen. Huysmans stond dus op het standpunt van de territoriale eentaligheid van Vlaanderen.

Maar de splitsing van het leger maakte, hoe dan ook, geen kans, en er werd in de wet een zekere tweetaligheid voorzien. Destrée en zijn medestanders gingen scherp tekeer tegen de verplichting voor de officieren om Nederlands te leren, wat de uitsluiting van de Walen uit het korps zou betekenen. Aan Vlaamse socialistische zijde weerde C. Huysmans zich flink om het demokratische partijstandpunt te verdedigen, dat de officieren de taal van de soldaten moesten spreken en niet omgekeerd. Maar om ook de Waalse partijgenoten te overtuigen diende hij met Destrée een amendement in, voorstellend dat de taalproef in het toelatingsexamen tot de Militaire School heel erg zou worden afgezwakt. Destrée proklameerde dat de taalkwestie een vrije kwestie was. Bij de stemming werd hij door acht Waalse kamerleden op 27 gevolgd in het verwerpen van het wetsontwerp, terwijl één Brusselaar zich onthield. Meer dan de twee derden van de Waalse en Frans-Brusselse socialisten, waaronder een zo uitgesproken wallingant als Troclet, stemden met hun Vlaamse partijgenoten voor het regeringsontwerp, of bleven ten hoogste afwezig. Behalve de 9 socialisten hadden 15 Waalse of Brusselse liberalen op 25 tegengestemd, en 3 zich onthouden. Aan katholieke zijde was er geen enkele tegenstem of onthouding. We kunnen besluiten dat in 1913 de B.W.P. al sterk onder druk werd gezet door wallingantische liberalen om haar partijprogramma van gelijkheid der landstalen prijs te geven, zodat ze op dat stuk de partijtucht niet meer kon handhaven. De voorrechten van de Waalse kandidaat-officieren mochten volgens een minderheid van socialisten niet worden aangetast terwille van de rechten van de Vlaamse miliciens, evenmin als de eentaligheid van Vlaanderen mocht worden erkend.

Enkele maanden later, in oktober-november 1913, trad Huysmans in *Le Peuple* in polemiek met de Gentse partijleider Edward Anseele, die de Vlaamse beweging had aangevallen.

Huysmans verklaarde dat hij aan de zijde stond van de Oostenrijkse socialistische teoreticus Otto Bauer "voor de politieke eenheid der natie en voor de kulturele autonomie van elk harer nationaliteiten" (74). We vermoeden dat hij hier niet alleen een socialistische autoriteit inriep om zich op te steunen tegen het Gentse onbegrip, maar dat hij tegelijk een belangrijke principiële toenadering deed tot de wallinganten, om de zopas verbroken partijeenheid te herstellen. Namelijk het erkennen van de tweetaligheid van Vlaanderen.

Want wat verstonden Bauer en zijn aanhangers onder "kulturele autonomie" ? Dat het veeltalige Oostenrijk politiek en ekonomisch unitair zou blijven, maar dat onderwijs, kunsten en wetenschappen zouden worden onttrokken aan het staatsapparaat, en in handen gegeven van autonome lichamen (een Duits, een Tsjechisch, een Pools, een Oekraïens, een Sloveens...) wier bevoegdheid niet zou gelden voor een taalgebied, maar voor alle personen die voor een bepaalde "nationaliteit" zouden opteren wanneer ze volwassen werden. Overgebracht naar België betekende zulks dat de franstaligen in Vlaanderen niet alleen voor hun legerdienst, maar voor hun onderwijs van laag tot hoog een volledig franstalig regime zouden kunnen kiezen. Dat hield uiteindelijk in, de permanente tweetaligheid van Vlaanderen. Maar op korte termijn zou het meebrengen het scheppen van een nederlandstalig middelbaar en hoger onderwijs, die nog niet bestonden, ja waarvoor de flaminganten nog tot 1932 zouden moeten vechten.

Huysmans heeft die konklusies nooit tenvolle getrokken, al bleef hij zich tijdens de volgende decennia beroepen op Bauers "kulturele autonomie", term die hij in België had geïntroduceerd. Hij heeft nooit een uitgewerkt voorstel gedaan, wat die autonomie konkreet zou inhouden in België; een teoreticus was hij niet. Tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft hij een heel summiere uiteenzetting gegeven van zijn visie, in een brief aan Van Cauwelaert en Hoste, die op 30 november 1917 verscheen in hun weekblad *Vrij België*. Het ministerie van Kunsten en Wetenschappen zou alle onderwijs (ook technische en landbouwscholen, enz.), toneel, musea en dergelijke onder zijn bevoegdheid krijgen, en administratief worden gesplitst van laag tot hoog (deze idee zou de B.W.P. hernemen einde 1929); het ministerie zou ook toezicht houden op het taalgebruik in de andere departementen.

Huysmans bleef ook na de Eerste Wereldoorlog het behoud van een franstalige universiteit in Gent bestrijden, zeggend dat de

(74) H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, IV, blz. 277.

franstalige Gentenaars de trein konden nemen (75). Maar de taalwetten van 1932 op het lager en middelbaar onderwijs erkenden volgens hem onvoldoende de rechten van de franstaligen in Vlaanderen. Deze zouden gedurende acht studiejaren franstalig onderricht moeten krijgen. En de vier hoogste jaren van het middelbaar onderwijs zouden ze samen met de nederlandstalige leerlingen volgen, met de lessen voor iedereen overwegend in het Nederlands maar gedeeltelijk in het Frans; dat stond hij in 1931 voor (76). Nog in 1945 schreef hij dat het taalprobleem in België "verkeerd werd opgelost. Om de Walen tevreden te stellen, hebben de Vlamingen aangenomen het probleem der talen op te lossen op grond van de territorialiteit. Met andere woorden : de Vlaamse provincies spreken Nederlands, en kennen principieel maar één taal; de Waalse provincies spreken Frans, en kennen principieel maar één taal. Deze opvatting is een feodale opvatting. Ze berust niet op de werkelijkheid. Het is niet waar dat het grondgebied de taal bepaalt, want er zijn fransprekende families in Vlaanderen, en nederlandssprekende in Wallonië" (77).

We moeten de vraag stellen of hij in 1913 niet, juist om met de wallinganten van zijn partij de eendracht te herstellen, een opvatting van "kulturele autonomie" is gaan verdedigen die de tweetaligheid van Vlaanderen inhield. Al heeft hij zomin die tweetaligheid als de eentaligheid konsekwent doorgetrokken. En we moeten vaststellen dat hij zeker in 1928-29, op zijn 57 jaar, al volledig was voorbijgestreefd, niet alleen vanuit het standpunt van de fronters maar ook vanuit dat van de Vlaamse kristen-demokraten.

De Eerste Wereldoorlog en het aktivisme gaven een geweldige versterking aan het Vlaams-Brussels franskiljonisme, vooral bij de liberalen; maar evenzeer aan het antivlaamsgezind wallingantisme, en dat zowel bij de socialisten als bij de liberalen. Bij "de rechten van de ambtenaren" was er nu ook nog "de eenheid van het vaderland" te verdedigen. En Waalse socialisten proklameerden nu op de parlementaire tribune dat de Belgen wel gelijk waren, maar hun talen niet.

In 1920 keurde de Kamer een ontwerp van taalwet op de administraties van het rijk, de provincies en de gemeenten goed. Ditmaal hadden bijna alle Waalse socialisten tegengestemd, namelijk 24, alleen Demblon en Joseph Wauters stemden met 6 franstalige

(75) Zo in 1920; R. ROEMANS en H. VAN ASSCHE, *Camille Huysmans, Een levensbeeld*, Hasselt 1961, blz. 131-132.
(76) *Ibidem*, blz. 152-153.
(77) *Ibidem*, blz. 177.

Brusselaars en 19 Vlamingen vóór. Wel stemde bijna heel de katolieke partij voor, ook de Walen, maar bijna heel de liberale tegen, zelfs veel Vlamingen (78). Opvallend was dat Huysmans ontbrak bij de debatten zoals bij de stemming. Slechts één flamingant liet zich horen met dezelfde scherpte als de vele wallingantische socialistische aanvallers : Willem Eekelers. In zijn persoon zien we het ontstaan van de "Antwerpse groep". De overgang van vele liberale progressisten naar de B.W.P., waaronder onderwijzers en ander stadspersoneel, de invloed van de oorlog en van het pacifisme, het bestaan ter plaatse van een aktivistische kern in het socialisme, de overkomst van C. Huysmans die tot 1919 Brussel had vertegenwoordigd in het parlement, dat alles schiep in Antwerpen voor het eerst een vlaamsgezind klimaat in het socialisme. Maar in Gent was het helemaal anders gesteld. De liberale burgemeester Braun en anderen beriepen er zich op, dat ook de socialisten akkoord gingen met de franstaligheid van het Gentse stadsbestuur, en schepen Anseele reageerde daartegen zomin als wie ook.

Na de goedkeuring door de Kamer, en terwijl in de Senaatskommissie en daarbuiten een offensief werd ingezet om het wetsontwerp te kelderen, hield de B.W.P. op 30-31 oktober en 1 november 1920 een buitengewoon kongres. J. Wauters legde er over de taalkwestie een verslag neer, waarvan het doel heette de eenheid van de partij en van het land te bewaren, en zowel aan de Vlamingen als aan de Walen voldoening te geven. (De eenheid van de partij was enkele maanden tevoren zoek geweest in de Kamer !) Het was een nauwelijks gekamoefleerd frankofoon-wallingantisch programma. De administraties moesten de taal van de meerderheid der betrokken bevolking gebruiken, maar dat gold blijkbaar alleen voor Wallonië, want :

1) plaatselijke en gewestelijke besturen mochten voor tweetaligheid opteren;

2) in tweetalige streken moesten de ambtenaren beide talen kennen;

3) met de centrale besturen mochten individuen en ondergeschikte besturen korresponderen in de door hen gekozen taal;

4) zelfs waar een gemeentebestuur zou beslissen tot (Nederlandse) eentaligheid, zou een ambtenaar zijn korrespondentie met de hogere besturen in de taal van zijn keuze mogen doen (in het Frans),

(78) Bij de katolieken stemden 13 franstaligen met alle Vlamingen vóór, en maar drie Walen tegen; bij de liberalen stemden maar vijf Vlamingen vóór, drie tegen evenals twaalf Walen en Brusselse franstaligen. Er waren acht onthoudingen, nl. van Walen of franstalige Brusselaars plus twee liberale Vlamingen.

in afwachting dat er geschoold personeel zou zijn aangeworven.
Over de taal van het onderwijs moesten volgens het verslag de kiezers beslissen, en in Gent moest de Franse universiteit worden behouden naast de Nederlandse die er moest komen (79).

Op het kongres van 26-28 maart 1921 werd dit verslag besproken, maar in feite alleen de kwestie van de Gentse universiteit. Eekelers, Huysmans en Deswarte verdedigden er de vernederlandsing van, maar die werd met een grote meerderheid verworpen. Ten slotte werd met algemene stemmen beslist het als een vrije kwestie te aanzien (80). Over de taalwet op de administratie, waarvan de aftakeling zopas begonnen was door de Senaat, werd niet gerept; het verslag was een krachtige aansporing terzake !

De Senaat, die nog uit censusgekozenen bestond, zwakte inderdaad het wetsontwerp sterk af. 310 gemeenteraden die 1.861.112 inwoners vertegenwoordigden, hadden zich trouwens ertegen uitgesproken, en slechts 140 vóór namens 586.897 inwoners. In 1921 kwam het ontwerp opnieuw in de Kamer. Huysmans verdedigde het nu samen met Eekelers, tegen zijn wallingantische partijgenoten. Maar hij beriep er zich op dat hij, in de kommissie, het absoluut niet altijd eens was geweest met Van Cauwelaert, dat hij dikwijls bij stemmingen aan de kant van de Walen had gestaan; maar nu mocht het ontwerp niet verder worden afgetakeld. Opvallend was bovendien dat van Waalse socialistische zijde aan de Vlaamse partijgenoten ondankbaarheid werd verweten : het is door onze steun dat jullie hebt kunnen doorbreken, en nu laat je ons in de steek ! In één woord, de wind waaide in de richting van een herstel van de partijeenheid met fraktiedwang, maar op wallingantische basis. P. Poullet schijnt dat nog niet doorzien te hebben, toen hij in december 1921 schreef aan A. Van de Perre dat de katolieke flaminganten in een sterke positie stonden, omdat ze konden dreigen samen te spannen met de socialisten (81).

De wallingantische druk op de B.W.P. was nog sterker toen in 1922-23 de vernederlandsing van de Gentse universiteit werd behandeld. Het kernprobleem was niet of er nederlandstalig hoger onderwijs zou worden ingericht, daarmee verklaarde iedereen zich in beginsel akkoord, maar of het uitsluitend of sterk overwegend Nederlands zou zijn, terwijl het Frans helemaal of voor het grootste

(79) *Verslagen voorgelegd aan het buitengewoon kongres van... 1920*, Brussel 1920, blz. 46-58.
(80) *Verslagen voorgelegd aan het 31e jaarlijks kongres... 1921*, Brussel 1921, blz. 54-56.
(81) H.J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar...*, II, blz. 93.

deel zou verdwijnen uit de Gentse universiteit. Vandervelde moest nu Huysmans bijspringen door te verklaren dat het om een vrije kwestie ging. Er waren nog maar één Waal en drie franstalige Brusselaars onder de socialisten, die voor de vernederlandsing stemden met de 22 Vlamingen, terwijl er 38 tegenstemden. Ook een meerderheid van Waalse en Frans-Brusselse katolieken stemde nu tegen, samen met bijna heel de liberale fraktie (82).

In de Senaat werd dan de socialistische eendracht hersteld, in negatieve zin. Nadat zowel het ontwerp van de Kamer als diverse frankofone tegenvoorstellen waren verworpen, waarbij Vlaamse en Waalse socialisten tegenover elkaar waren komen te staan, verwierpen de socialisten eensgezind het kompromis-voorstel van minister Nolf (Nederlands bestuurstaal van de universiteit, de lessen voor 1/3 in het Nederlands, voor 1/3 in het Frans, voor 1/3 in beide talen ter keuze van de studenten). "Eensgezind" tussen aanhalingstekens, want de enen noemden het te veel vernederlandsing en de anderen te weinig. Bij de tweede behandeling in de Kamer zou de partij dezelfde houding aannemen.

In hetzelfde jaar 1923 gaf Jules Destrée een uitvoerige uiteenzetting van zijn opvattingen in zijn boek *Wallons et Flamands, la Querelle linguistique en Belgique*. De Walen werden overheerst door de Vlamingen, ten gevolge van de vervlaamsing van Vlaanderen en zelfs in zekere mate van Wallonië. De vervlaamsing van de universiteit van Gent zou die overheersing nog verergeren. De oplossing lag in de decentralisatie en de vrijheid. Er zouden drie taalregimes moeten bepaald worden : een Frans, een Nederlands en een tweetalig. Dan moesten de gemeentelijke kiezers vrij gelaten worden in de keuze van een regime, keuze die ze om de tien jaar zouden kunnen herdoen. Destrée rekende blijkbaar op de 310 gemeenteraden die zich drie jaar tevoren tegen de administratieve vernederlandsing hadden uitgesproken. Zijn voorstel was een verdere uitwerking van het rapport dat Wauters in 1920 had voorgelegd aan de partij.

De houding die de socialistische parlementsfrakties in 1923 hadden aangenomen tegenover het wetsontwerp Nolf, hebben ze bewaard bij de behandeling van de legerwet en de genadewet in 1928 : de B.W.P. verborg haar onenigheid door zich negatief op te stellen en zelfs obstruktie te voeren. In Wallonië stak ze intussen de wallingantische vlag uit, in Vlaanderen of toch in "Antwerpen" de

(82) 19 frankofone katolieken tegen, 11 vóór; alle 19 frankofone liberalen tegen, plus 8 Vlaamse liberalen, terwijl 5 Vlaamse liberalen vóórstemden en 1 zich onthield.

flamingantische. Maar vermits Vlaanderen de eisende partij was, kwam die negatieve houding in feite neer op een versterking van het frankofone standpunt, voor het behoud van de bestaande verfransing van het leger en het weigeren van amnestie aan de aktivisten als zodanig. In juli 1928 moest Van Cauwelaert vaststellen in de Katolieke Vlaamse Kamergroep, dat er met de socialisten noch amnestie noch een taalregeling in het leger te bereiken viel (83). Het was nu duidelijk dat Poullet zich zeven jaar vroeger illusies had gemaakt terzake.

Zo was de cirkel gesloten. Vóór de Eerste Wereldoorlog had de B.W.P. front gevormd achter de eis van gelijkheid der talen, omdat ze de sociale en demokratische rechtvaardigheid van de Vlaamse eisen erkende. Tenminste vanaf 1913 was dit een vrije kwestie geworden omdat de wallingantische druk ten voordele van de privileges van Waalse officieren en ambtenaren te groot werd. Onmiddellijk na de oorlog begon de pressie op de Vlaamse partijgenoten om de partijeendracht te herstellen rond het frankofone standpunt. Zeker in 1928 en misschien al vanaf 1923 was die partijeenheid een feit in de parlementaire werkzaamheden, maar dan rond een negatieve houding die heel anders werd verantwoord door de vlaamsgezinden dan door de waalsgezinden. Het *Compromis des Belges* van 1929 was een poging om een positieve inhoud te geven aan de partijeendracht.

XIII. HET COMPROMIS DES BELGES EN DE HOUDING DER B.W.P. TOT 1940

Met het oog op de parlementsverkiezingen van mei 1929 was de B.W.P. als het ware verplicht een oplossing voor het taalvraagstuk aan te bieden. Vanaf het begin van 1928 was de spanning daarond snel gestegen, en de Bormsverkiezing had ze ten top gedreven. Ook het A.C.W. en de Katolieke Unie kwamen met een programma terzake voor den dag. De B.W.P. kon het zich zoveel te minder veroorloven om dat niet te doen, omdat ze een beslissende doorbraak wilde forceren en de katolieke partij onttronen als de sterkste macht in het land (84).

Ze vreesde blijkbaar te veel onenigheid in eigen rangen, om dat programma op de normale manier te laten bepalen door het bestuur,

(83) H.J. ELIAS, *o.c.*, II, blz. 110.
(84) Zie voor wat volgt, behoudens tegenstrijdige verwijzing : P. DE KEYSER en C. DEBAIVE, *Rondom het Vergelijk der Belgen*, in *Ontwikkeling, Maandschrift uitgegeven onder de bescherming van de B.W.P.*, okt.-nov. 1929, blz. 645-687.

de federaties en het kongres van de partij. Het bleef daarom bij een verklaring die werd opgesteld door de twee oud-ministers van Kunsten en Wetenschappen Destrée en Huysmans, en ondertekend door 27 volksvertegenwoordigers, om zo te worden gepubliceerd op 16 maart 1929, ruim twee maanden vóór de verkiezingen.

Hoe werden de ondertekenaars gekozen ? Eén volksvertegenwoordiger per arrondissement, schreef Huysmans in de *Vooruit* van 17 maart. Zo was het inderdaad aan de Vlaamse kant, maar aan de Waalse ondertekenden er twee uit Bergen, twee uit Luik en drie uit Charleroi, vijftien in totaal waaronder al de tenoren van het wallingantisme. Daarentegen valt het op dat aan Vlaamse kant Eekelers en Gelders ontbraken. Eekelers was de meest radikaal-Vlaamse socialistische parlementariër; heeft hij geweigerd te ondertekenen, en heeft Huysmans zich daarom voor de andere arrondissementen beperkt tot één man ? En uit Brussel was er helemaal niemand, hoewel het tien van de 78 socialistische volksvertegenwoordigers telde. Heeft ook Gelders geweigerd, en werden daarom de franstaligen uit de hoofdstad geweerd ? De vlaamsgezinden Doms en Van Hoeylandt ondertekenden wel.

De ondertekenaars veroordeelden eerst het separatisme. "Zij erkennen dat al de officiële staatsdiensten (Onderwijs, Bestuur, Justitie, Landsverdediging, enz.) in Vlaanderen het Nederlands, in Wallonië het Frans moeten gebruiken; zij denken dan ook dat de tweetaligheid een weinig aan te bevelen uitvlucht is, en vooral onverdraagbaar, wanneer zij wordt opgelegd door een rechtstreekse of onrechtstreekse officiële verplichting [aan de franstalige officieren en ambtenaren dus; op de nederlandstaligen drukte geen "officiële" maar een sociale verplichting]; in plaats van deze tweetaligheid [de officiële dus, ter bescherming van de Vlamingen] uit te breiden, denken zij, dat men er slechts in uitzonderlijke gevallen zijn toevlucht kan toe nemen, daar waar de noodzakelijkheid ervan wordt bewezen [dat was niet het geval in het leger, zoals de ondertekenaars in de zomer van 1928 hadden betoogd], of waar het de wens der bevolking is [dus nergens in Wallonië, maar wel in Vlaanderen]...

In de provinciale en gemeentelijke autonomie... zien zij het meest doeltreffende middel om de vrije wil der burgers te doen eerbiedigen. Aldus zou aan het Algemeen Stemrecht, hetzij per provincie, hetzij in ieder gewest, de vrije keus van taal of talen moeten gelaten worden, die zij wensen te gebruiken in de betrekkingen met de inwoners. [Dat betekende terugkomen op het beginsel van de bestuurlijke taalwet van 1921, die het Nederlands had opgelegd als een officiële verplichting, aan de Vlaamse provincie- en gemeentebesturen : die zouden opnieuw aan de uitwendige

tweetaligheid en de inwendige verfransing worden prijsgegeven, zoals 310 het gevraagd hadden.] De diensten van de Staat zullen, in zover zulks verenigbaar is met de eenheid van het bestuur, gedecentraliseerd en gesplitst worden in Vlaamse en Waalse afdelingen. Een op een minimum beperkt tweetalig personaal zel worden gerekruteerd, wanneer het onmisbaar is. Het zal samengesteld zijn uit een gelijk aantal Vlamingen en Walen. Voor de Brusselse omgeving zal, volgens haar verlangen, een speciale toestand worden voorzien [dat verlangen was voldoende bekend ! In 1926 hadden alle Brusselse schepenen van onderwijs, behalve die van Anderlecht, geprotesteerd tegen het beginsel moedertaal-voertaal] ... In algemene zin zullen de ondergetekenden de overeenstemming zoeken in de vrijheid...

De ondergetekenden zullen eerlang bijeenkomen om de toepassing van dit kompromis nader toe te lichten en namelijk om te onderzoeken : A. Hoe men de rechten van de taalminderheden zou kunnen doen eerbiedigen; B. Hoe men de taalgebieden julst zou kunnen doen samenvallen met de taalgrenzen; C. Hoe de toestand der Belgen van Duitse taal moet geregeld worden; D. Om de mogelijkheid van een algemeen taalstatuut tot regeling van alle moeilijkheden inzake taalgebruik in België te onderzoeken volgens de aanwijzingen, geleverd door de stemmingen der gemeenten". Tot hier de tekst van het *Compromis*, met al zijn onduidelijkheid die vermoedelijk gewild was.

We doen het geen geweld aan als we vaststellen dat het de volgende essentiële eisen van Destrée omvat : 1) behoud van de eentaligheid voor Wallonië en voor de franstalige ambtenaren en officieren; 2) behoud of herstel van de tweetaligheid in Vlaanderen via gemeentelijke referendums; 3) vrije verfransing van het Brusselse en van de taalgrens via tienjaarlijkse referendums. Heel het programma van Destrée zijn *Wallons et Flamands* zit erin, maar zijn toegeving van 1928 dat de franstalige universiteit uit Gent zou verdwijnen, staat er niet uitdrukkelijk in. Er staat trouwens geen enkele toegeving van zijn kant in. In de kommentaar die hij op 16 maart 1929, bij het verschijnen zelf van de tekst, liet verschijnen in *Le Soir*, verklaarde hij uitdrukkelijk dat de staat zich zou moeten schikken naar de volkswil zoals die in de gemeentelijke referendums zou tot uitdrukking komen; dus in het Vlaamse land zouden ook de rijksdiensten tweetalig kunnen blijven. Hij stelde er met een diepe voldoening vast dat Jacques Pirenne de oplossing verdedigde die hij in *Wallons et Flamands* had voorgesteld.

Inderdaad hield het *Compromis* heel het statuut van Pirenne in, wat verdoezeld in gewilde onduidelijkheid. *Le Flambeau* stelde vast dat het *Compromis* in de lijn lag van het voorstel Pirenne; alleen

mocht het referendum niet per provincie worden gehouden, want het platteland was Vlaams. Tegenover de goede stellingnamen van Pirenne en de B.W.P., stond die van het A.C.W. : die ademde de hardheid van de taalstrijd uit, toonde misprijzen voor de franstalige minderheid in Vlaanderen, was imperialistisch en tyranniek (85).

In het Vlaamse land durfde de B.W.P. niet uitpakken met haar *Compromis* als verkiezingspropaganda. De *Volksgazet* gaf op 16-17 maart de tekst zonder kommentaar, en zweeg er verder over (86). De verkiezingen van 26 mei brachten voor de B.W.P. niet de verhoopte doorbraak tot de eerste partij van het land. Integendeel verloor ze ongeveer 10% van haar stemmen en zetels. De *Volksgazet* beweerde wel dat de partij alleen aan de kommunisten stemmen verloren had, maar moest toegeven dat de jongeren "zich hadden laten verblinden" door de fronters. Onvermijdelijk moesten de socialisten hieruit evenzeer besluiten trekken als de regering, temeer omdat de Waalse kiezers de wallingantische koers van de partij niet elektoraal beloond hadden. De verklaringen van regeringszijde in juni, dat de taalkwestie moest opgelost worden, drong die nog meer op het voorplan en maakte een struisvogelpolitiek onmogelijk.

Op het 40e jaarlijks kongres van de partij, op 7-8 juli 1929, kwam de taalkwestie ter sprake. De Luikse joernalist Georges Truffaut sprak zich uit voor de erkenning van de Vlaamse eisen, tegen de belgicistische tweetaligheid in het *Compromis* en tegen de verplichting om het Nederlands als tweede taal aan te leren in plaats van het Engels. Volksvertegenwoordiger Piérard uit Bergen, een van de ondertekenaars van het dokument, keerde zich tegen de tweetaligheid maar wilde de franstalige minderheid in Vlaanderen erkennen. De vernederlandsing van de Gentse universiteit noemde hij een pand dat de Vlamingen zouden gebruiken om verdere toegevingen af te dwingen. Waarop Gelders repliceerde dat het geen pand maar een recht was. Een vergeten beslissing uit 1923 werd opgedolven, om een kommissie aan te stellen die het taalvraagstuk zou onderzoeken. Dat vraagstuk zou worden behandeld op een buitengewoon kongres.

Opvallend is dat de Vlaamse reaktie zich in Gent uitte, waar de persoon van Huysmans niet in de weg stond. Rond 11 juli publiceerde *Vooruit* drie hoofdartikels over "Het recht van de taalminderheden", "Het Taalgrensvraastuk" en "Het Bilinguisme". Daarin werd de inhoud van het *Compromis* "toegelicht" op een

(85) *Le Flambeau*, 1 april 1929.
(86) Op 6 en 13-14 april en op 21 mei werd het *Compromis* nog aangeroerd, maar zonder zijn inhoud te verduidelijken.

manier die er weinig van overliet. Het heette dat het de overgang zou inhouden naar het Zwitsers stelsel van eentaligheid der streken; dat de franskiljons geen franstaligen maar tweetaligen waren die dus geen "rechten van de minderheid" konden inroepen, en dat de rechten van de Walen die in Vlaanderen woonden, en omgekeerd, konden geëerbiedigd worden zonder afbreuk te doen aan de eentaligheid van beide landsdelen. Voor wat de taalgrens betreft, werden naast het referendum-voorstel van het *Compromis* de verschillende wetenschappelijke onderzoekingen gesteld.

De kristen-demokratische druk op de Vlaamse socialisten nam intussen toe. Begin augustus ontkende Van Cauwelaert, op het kongres van de Katolieke Vlaamse Landsbond, het bestaansrecht van een taalminderheid in Vlaanderen (87). Er waren wel franstalige katolieke organen die zich verbeten vastklampten aan de tweetaligheid van Vlaanderen in tegenstelling tot Wallonië, zoals het maandblad *La Revue Générale*. Maar de Brusselse *Revue catholique des idées et des faits* betoogde integendeel week na week dat de taalkwestie onmiddellijk moest opgelost worden door de erkenning van een Vlaams Vlaanderen, en dat de heel kleine frans- of tweetalige minderheid Nederlands moest leren. Kristen-demokratische leiders als Rubbens en Poullet schreven er dat die rijke en machtige minderheid niet méér bescherming kon krijgen dan de kleine Vlaamse man in Wallonië, en dat men dan ook dáár de fameuze "tweetaligheid van de diensten bij eentaligheid van de ambtenaren" zou moeten invoeren. (Maar daar wilden de wallinganten niet van weten !)

In september 1929 publiceerde de Socialistische Studiekring der B.W.P.-afdeling Gent een motie, waarin hij de beginselen van het *Compromis* goedkeurde, maar vooral beklemtoonde dat de tweetaligen geen minderheidsrechten konden doen gelden, en de sociale plicht hadden zich aan de eentaligheid aan te passen. Daarentegen hield Huysmans vol in een interview aan *La Nation Belge* dat niet alleen de Walen in Vlaanderen, maar allen wier moedertaal het Frans was recht hadden op franstalig onderwijs (88).

Het was in deze omstandigheden dat de bijzondere kommissie van de B.W.P. aan het werk ging. Haar verslag werd opgesteld door de Luikenaar Troclet, een van de ondertekenaars van het *Compromis*. Op 29 oktober 1929 keurde de Algemene Raad van de partij dit verslag goed. Het werd bekrachtigd door het buitengewoon partijkongres op 9-10 november, na een debat waarin van Waalse zijde amendementen waren ingediend om de tweetaligheid van

(87) *La revue catholique des idées et des faits*, 9 aug. 1929,1.
(88) *La Nation Belge*, 2 aug. 1929; gec. *Revue Générale*, 15 aug., blz. 250-253.

Vlaanderen te bestendigen, maar daarna weer ingetrokken uit vrees dat er taaleilanden in Wallonië zouden ontstaan (89). Het goedgekeurde verslag bevatte alleen een algemeen beginsel en een regeling voor het onderwijs; het bestuur, het gerecht en het leger werden naar later verschoven. Als beginsel werd vooropgesteld : "Het Frans is de taal van Wallonië. Het Nederlands is de taal van Vlaanderen". Alleen de grens tussen die twee gebieden zou bij een gemeentelijk referendum op de vermoede taalgrens worden vastgesteld, van volksraadplegingen in de rest van het land was geen sprake. Het ministerie van Kunsten en Wetenschappen (en onderwijs) zou worden gesplitst. "Het onderwijs zal, in alle graden, in de taal van de streek worden gegeven. Deze regel zou opgelegd worden aan al de schoolinstellingen die toelagen krijgen van de openbare machten en aan deze waarvan de leerlingen de geldigverklaring van de diploma's vragen". Tegen niet-toepassing van de taalwetten zouden straffen worden voorzien. De universiteit van Gent zou volledig vernederlandst worden, maar het akkoord hierop gold enkel als onderdeel van de gevraagde "algemene en volledige hervorming van het onderwijs in de zin van de kulturele zelfstandigheid" (dus op Sint-Juttemis ?)

Het *Compromis des Belges* was niet, zoals dikwijls wordt geschreven, een mijlpaal in de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de B.W.P., waarin deze laatste in haar geheel de eentaligheid van Vlaanderen zou hebben erkend. Het was een verkiezingsstunt waarin twaalf Vlaamse socialistische volksvertegenwoordigers met vijftien Waallse het programma van Destrée onderschreven : namelijk de tweetaligheid in de gemeenten waar een deel van het kiezerskorps zulks zou vragen, en zelfs elders nog anderstalige scholen voor kleinere minderheden. De flaminganten Eekelers en Gelders ondertekenden niet. Vemits het kiezerskorps dit programma scheen af te keuren, werd het zeven maanden later door de partij begraven, want ze erkende toen inderdaad het beginsel van de eentaligheid van Vlaanderen.

Bij de beslissende taalwetgeving van de volgende drie jaar (Universiteit Gent, administratie, lager en middelbaar onderwijs), heeft de B.W.P. inderdaad dit beginsel helpen verwezenlijken. Haar partijtucht, en de wallingantische vrees voor een binnendringen van de tweetaligheid in Wallonië, speelden toen in de Vlaamse kaart. Hoewel ze in de oppositie stond, werkte ze mee om de wetsontwerpen te verbeteren en dat leverde positieve resultaten op. (Het toont ook aan wat er had kunnen gebeuren indien de partij of

(89) *Rapport officiel du 41e congrès... 1929...*, Brussel 1929, blz. 60-78.

alleen maar haar Vlaamse vleugel in 1928 dezelfde houding zou aangenomen hebben inzake het leger en de amnestie.) In dat klimaat konden de Vlaamse socialisten zich opwerpen als radikaler dan de katolieke regeringspartij. Dit schijnt op Willemsen indruk te hebben gemaakt, die dan b.v. verwaarloost dat Huysmans en de B.W.P. acht transmutatieklassen (tot veertien jaar) voorstelden, wat door de katolieken met de hulp van enige wallinganten kon beperkt worden tot zes klassen (tot twaalf jaar). Maar nog eens : de B.W.P. heeft inderdaad daar een belangrijke bijdrage geleverd, mede dank zij haar uitzonderlijke partijtucht waardoor maar enkele van haar wallinganten tegenstemden of zich onthielden.

In de jaren 1935 tot 1938 nam de partij in het parlement en daarbuiten niet meer dezelfde houding aan. In de lente van 1933 hadden haar leden nog in vlaamsgezinde zin meegewerkt in de kamerkommissie van Justitie, om het ontwerp van taalwet op het gerecht te verbeteren. In 1934 en 1935 hebben de franstalige socialisten, in het parlement en in de pers, het aldus ontstane ontwerp helpen afzwakken zonder dat hun Vlaamse partijgenoten verroerden in de Kamer, in de *Vooruit* of de *Volksgazet*. Opnieuw zoals in 1928 werd een taalwet ongetwijfeld minder gunstig omdat de Vlaamse socialisten weigerden er iets voor te doen. Uiteindelijk bereikten ze daarmee niet eens hun doel, namelijk het bewaren van de partij-eendracht, want de Waalse B.W.P.-ers stemden zelfs tegen het afgezwakte ontwerp (1 voor, 30 tegen). Wanneer de B.W.P. daarna in de regering was getreden, en de Senaat het ontwerp nog verder verzwakt had, stemden een aantal Waalse socialisten vóór, maar de meeste nog tegen. Bij de taalwet op het leger in 1938, hetzelfde beeld : de Vlaamse socialisten zwegen, een aantal wallingantische drukten tegen, alleen een minderheid van de Waalse vleugel stemde uit partijtucht ten slotte voor de wet, met de Vlamingen. Inzake de amnestiewet van 1937 wist de B.W.P. wel haar eendracht te redden; ze stemde in blok voor de amnestie, maar tegen de verkiesbaarheid van de terdoodveroordeelden.

Alles samengenomen was de houding van de B.W.P. op Vlaams gebied in 1934-38 minder negatief dan in 1918-1929, maar toch zeker niet positief. En wel omdat de Waalse B.W.P. het meest wallingantisch was van alle partijen, omdat dat wallingantisme essentieel een antiflamingantisme was, en omdat de Vlaamse B.W.P. terwille van de partijeenheid liet begaan. Alleen van 1930 tot 1933 lagen de verhoudingen andersom, toen heeft de B.W.P. een kostbare bijdrage geleverd tot enkele belangrijke taalwetten.

XIV. BESLUIT

Op 29 mei 1929 besloot de regering Jaspar om een oplossing voor de Vlaamse kwestie voor te bereiden, omdat de verkiezingsuitslag van drie dagen tevoren een dubbele betekenis had. Vooreerst een versterking van de Vlaams-nationalistische drukking, waarvoor de regering sinds anderhalf jaar heel gevoelig was; in die zin was hij een bevestiging van de Bormsverkiezing. Ten tweede betekende hij een verzwakking van de wallingantische drukking, en namelijk een mislukking van het *Compromis des Belges* dat door het kiezerskorps was afgekeurd.

Al in juni 1928, bij de behandeling door de kamerkommissie van de taalwet op het leger, had Van Cauwelaert bij de liberalen en de franstalige katolieken veel minder tegenkanting ontmoet dan in 1921-23 wanneer de taalwetten op de administratie en op de Gentse universiteit werden behandeld. Het odium dat het aktivisme op de Vlaamse beweging had geworpen was aan het afslijten, Walen en liberalen gingen leven met de idee dat de katolieke partij onder vlaamsgezinde leiding stond, binnen de liberale partij hadden de vlaamsgezinden weer voet aan de grond gekregen, en ook de vrees voor het nationalisme speelde mee. In de regering en bepaald bij eerste-minister Jaspar was die vrees groot, en vanaf het begin van 1928 was er een zekere spanning ontstaan. Dat zal ertoe bijgedragen hebben dat de regering zich niet verzette tegen de invoering van het Nederlands als kommandotaal in het leger, en dat ze ruime genademaatregelen voorstelde voor de aktivisten.

Haar onrust werd nog versterkt omdat ze niet kon rekenen op een gesloten front van de traditionele partijen. De B.W.P. voerde sinds november 1927 een scherpe oppositie, met obstruktie in het parlement, om de regering te doen vallen en nieuwe verkiezingen uit te lokken, waaruit ze als de grootste partij zou tevoorschijn komen. Eén van de middelen die ze daartoe gebruikte was te trachten de franstalige liberalen en de vlaamsgezinde katolieken tegen elkaar uit te spelen, om de regeringsmeerderheid te doen uiteenspringen. Aan de ene kant werden de liberalen onder wallingantische drukking gezet, aan de andere werden de Vlaamse kristen-demokraten uitgenodigd om zich met de socialisten te verenigen zoals in 1925.

Maar hoe kon bij zulk een taktiek de partij haar eenheid naar buiten bewaren ? Zowel inzake de taalwet op het leger als inzake de amnestiewet trachtte ze in de kamerkommissies een akkoord tussen de regeringspartners te bemoeilijken; in de openbare vergadering bestreed ze de bereikte akkoorden met wallingantische en tegelijk met flamingantische argumenten; en bij de stemming onthield ze zich

telkens. Dat had ze in 1923 ook al gedaan bij de Nolfwet op de universiteit van Gent.

De gedeeltelijke parlementsverkiezing van 9 december 1928 gaf haar een buitenkans om de onenigheid aan te wakkeren tussen de regeringspartijen en in hun schoot. Sinds maanden sleepte het debat over de amnestie aan in het parlement. Zopas had de Kamer een genadewet goedgekeurd die aan de flamingantische katolieken al geen voldoening gaf, en die door de Senaat nog zou kunnen afgetakeld worden. In de lijn van de kritiek die de Antwerpse socialisten erop hadden uitgebracht, konden ze gemakkelijk hun kiezers beïnvloeden om ondanks de officiële richtlijnen te stemmen voor de fronterskandidaat Dr. August Borms. Daardoor maakten ze van diens overwinning, waarvoor de regering al tevoren vreesde, een enorm sukses.

Deze triomf van de frontpartij, die was mogelijk gemaakt door de behendige leiding van Herman Vos, gaf op haar beurt een zweepslag aan de nationalistische agitatie. Eerste-minister Jaspar besloot er al in januari 1929 uit dat de gemeenschapsproblemen in hun geheel moesten aangepakt worden. Maar hoe moesten water en vuur, flamingantisme en wallingantisme worden verzoend ? In feite liet de regering de dingen weer op hun beloop; er stonden trouwens algemene verkiezingen voor de deur in mei. Maar ze werd tijdens de volgende maanden voortdurend sterker onder druk gezet, mede door de steun die de Vlaams-nationalisten ontvingen vanuit Nederland, en waartegen de regering van Den Haag niet wilde optreden.

De naderende verkiezingen in het heersende klimaat dwongen de partijen om stelling te nemen. Op voorgaan van het A.C.W. schaarde de federatie van de kristelijke standsorganisaties, de Katolieke Unie, zich achter het programma van Van Cauwelaert : eentaligheid van Vlaanderen zoals van Wallonië. De B.W.P. schuwde een debat over de taalkwestie, en liet een *Compromis des Belges* publiceren door 27 volksvertegenwoordigers. In een waas van gewilde onduidelijkheid hield dat in feite het wallingantische programma van Destrée in : eentaligheid van Wallonië en voor de Waalse ambtenaren en officieren, tweetaligheid in al die Vlaamse gemeenten waar een beduidende fraktie van het kiezerkorps zulks zou vragen, en bovendien "bescherming van de minderheden" inzake onderwijs waar dat referendum zou mislukken. De vlaamsgezinden Eekelers en Gelders ondertekenden het *Compromis* niet.

Op 26 mei 1929 wonnen de fronters massaal, en werden de socialisten zowel in Vlaanderen als in Wallonië verslagen. De regering besliste voor de Vlaamse grieven een oplossing te zoeken, nu het gebleken was dat de Waalse opinie weinig gevoelig was voor het

wallingantische verzet daartegen. De nederlaag gaf ook aan de vlaamsgezinde krachten in de B.W.P. weer armslag, en in oktober-november zou de partij het *Compromis* begraven door de eentaligheid van Vlaanderen te erkennen.

Gedurende ruim drie jaar heeft ze in het parlement inderdaad in die zin gewerkt, en daardoor in belangrijke mate bijgedragen tot de pacifikatie die de taalwetten van 1932 brachten. Maar daarna gleed ze weer af in wallingantische richting, een evolutie waartegen haar Vlaamse parlementsleden en dagbladen niet reageerden, of toch niet openlijk.